Дім з котом, який грає в м'яча

Оноре де Бальзак

Посеред вулиці Сен-Дені, майже на розі з вулицею Малого Лева, ще зовсім недавно стояв один з тих дуже цікавих для історика будинків, по яких вони мають змогу відтворювати старий Париж. Його стіни, що загрожували обвалитись, були наче змережані ієрогліфами,— а як інакше міг назвати сторонній спостерігач римські цифри X і V, утворювані тоненькими тріщинами, що густо проступали на сухій фарбі, позначаючи лінії стикання дерев'яних брусів, як поперечних, так і навкісних? Мабуть, кожен із них хитався у своєму гнізді від стукоту коліс найлегшого екіпажа. Поважну будівлю увінчував трикутний дах того зразка, якого в Парижі скоро ніде не побачиш. Ця покрівля, пожолоблена внаслідок мінливої паризької погоди, виступала на три фути над вулицею, захищаючи від дощових струменів ґанок, а також стіну горища з малим віконцем. Горище було збите з дощок, накладених одна на одну, ніби шиферні плитки,— мабуть, щоб не переобтяжувати хисткі стіни дому.

Одного дощового ранку, в березні, якийсь молодик, щільно закутавшись у плащ, стояв під навісом крамнички навпроти цієї старовинної будівлі й роздивлявся її з палкою цікавістю археолога. І справді, цей уламок буржуазного побуту XVI сторіччя пропонував спостерігачеві розв'язати не одну загадку. Кожний поверх мав свою особливість. Так, у першому були прорубані чотири видовжені вузькі вікна, притиснуті одне до одного і затулені внизу дерев'яними щитами,— для того, щоб створити в крамниці півсутінь, за допомогою якої спритний крамар уміє надати тканині саме того відтінку, якого вимагає покупець. Молодик, здавалося, був сповнений зневаги до цієї істотної частини дому — його погляд жодного разу не зупинився на ній. Так само мало цікавили його вікна другого поверху, де жалюзі були підняті й крізь великі шибки з богемського скла виднілися оранжеві муслінові фіранки. Уся його увага зосередилася на третьому поверсі, на його негарних вікнах, грубо збиті рами яких можна було 6 виставити в музеї ремесел та мистецтв як

зразок тих перших виробів, що з них починалося французьке столярне мистецтво. Маленькі шибки в цих вікнах були майже зелені, і тільки завдяки своєму гострому зорові молодик міг розгледіти полотняні фіранки в синю клітинку, які приховували таємницю того мешкання від сторонніх очей. Іноді наш спостерігач, знуджений тривалим і марним спогляданням, а може, й тишею, яка панувала в домі та й у всьому кварталі, опускав задерту голову, і мимовільна усмішка з'являлася в нього на устах, коли його погляд знову падав на крамницю, де й справді можна було побачити досить кумедні речі. Товстелезний дерев'яний брус, підпертий чотирма стовпами, що, здавалося, зігнулися під вагою трухлявого дому, мав на собі стільки шарів підновлюваної фарби, скільки рум'ян на щоках у якої-небудь старої герцогині. На самій середині цього бруса, прикрашеного вигадливим різьбленням, була прибита старовинна картина, де був зображений кіт, який грає у м'яча. Ця картина і смішила молодика. Та й не дивно, бо навіть найдотепніший із сучасних художників навряд чи зміг би вигадати такий смішний шарж. Кіт тримав у передній лапі ракетку, не меншу, аніж він сам, і, стоячи на задніх лапах, готувався відбити величезного м'яча, якого кинув йому дворянин у гаптованому камзолі. Малюнок, фарби, тло картини — усе наводило на думку, що художник хотів поглузувати і з крамаря, і з перехожих. Час, змінивши наївний живопис, зробив його ще кумеднішим, надавши йому певної загадковості, яка мала заінтригувати людей спостережливих. До того ж строкатий хвіст кота був намальований так, що багато хто прийняв би його за якогось стороннього глядача — ось якими товстими, довгими та пухнастими були хвости в котів, що ловили мишей нашим предкам. Праворуч від картини, на голубому полі, яке погано приховувало гнилизну дерева, перехожі читали: Гійом, а ліворуч: Наступник пана Шевреля. Сонце й дощ майже витравили позолоту, скупо накладену на літери вивіски, де, за правилами нашої старовинної орфографії, U вживалося замість V, а V — замість U. Щоб трохи збити пиху тим, хто вважає, що світ з кожним днем стає винахідливішим, а сучасне шарлатанство досягло найвищого рівня, варто тут нагадати, що такі вивіски, походження яких видається багатьом паризьким крамарям незбагненним, є просто картинами з живої натури, що допомагала нашим дотепним предкам приваблювати покупців у свої крамниці. Отож

"Свиня за прядкою", "Зелена мавпа" і таке інше — усе це були тварини в клітках, чия спритність приголомшувала перехожих, а дресировка свідчила, що купці в XIV столітті відзначались неабиякою терплячістю. Подібні дивовижі збагачували своїх винахідників скоріше, аніж "Провидіння", "Сумлінність", "Благодать" чи "Зітнення голови Іоаннові Хрестителю" — вивіски, які досі можна бачити на вулиці Сен-Дені. Проте наш незнайомець вочевидь стояв там не для того, щоб милуватися чудернацькою вивіскою — зрештою, досить було глянути на того химерного котяру один тільки раз, і він назавжди закарбовувався в пам'яті. Зовнішність молодика теж привертала до себе увагу. На ньому був плащ, який спадав складками на зразок античної тоги, а з-під плаща виднілися елегантні черевики, й вони тим більше впадали у вічі на багнистій паризькій вулиці, що білі шовкові панчохи були заляпані грязюкою — ця обставина явно свідчила про нетерпіння молодого чепуруна. Мабуть, він прийшов сюди просто з весільного торжества, бо, незважаючи на ранню годину, тримав у руці білі рукавички, а чорні розвинуті кучері, які розсипалися по плечах, указували на зачіску в стилі Каракалли, запроваджену в моду як школою Давіда,1 так і тим захопленням усім давньогрецьким та римським, що позначило початок нашого століття. Незважаючи на торохтіння возів запізнілих городників, що гнали коней учвал, поспішаючи на головний базар, ця звичайно гамірна вулиця була о тій порі сповнена тиші, чари якої відомі лише тим, хто блукав безлюдним Парижем у години, коли його гомін, на мить притихлий, знову оживає й долинає здалеку, ніби глухий гуркіт морського прибою. Незнайомий молодик, мабуть, видавався крамарям, що жили в Домі з котом, який грає в м'яча, не менш дивним, ніж йому самому цей кіт з ракеткою в лапах. Сліпучо-біла краватка підкреслювала матову білість насупленого обличчя. Вогнистий погляд чорних очей, то похмурий, то осяйний, був у гармонії з химерними рисами обличчя, з широким ротом, який судомно кривився, коли молодик хотів усміхнутися. Чоло, де від нетерплячки й роздратування утворилися різкі складки, здавалося, було позначене печаттю фатальної долі. А хіба чоло не віддзеркалює всю вдачу людини? Коли чоло незнайомця гнівно супилося, складки, які там утворювалися, навіювали жах — так різко вони проступали. Та коли до нього вертався спокій, який так легко було

порушити, його обличчя, де вираз радості швидко переходив у вираз смутку, гніву або зневаги, починало світитися осяйною привітністю і не могло не привабити до себе найбайдужішого спостерігача. В ту мить, коли розчахнулося віконце горища, незнайомець був у такому поганому гуморі, що й не помітив, як звідти визирнули три веселі обличчя, округлі, білі, з рожевим рум'янцем на щоках, але настільки ж безвиразні, як лице богині торгівлі, вирізьблене на деяких пам'ятниках. Ці три обличчя в рамі віконечка скидалися на лики щокатих ангелів, які ширяють у хмарах навколо отця небесного. Прикажчики жадібно вдихали свіжу вранішню прохолоду — мабуть, повітря на їхньому горищі було затхле й сморідне. Помітивши дивного вартового, найвеселіший з вигляду прикажчик зник і повернувся з інструментом, у якому негнучкий метал недавно замінили м'якою шкірою, а тоді всі троє з лукавим виразом втупились у роззявляку, якого вони окропили рідкою білястою піною — її мильний запах свідчив про те, що три підборіддя були вже поголені. Прикажчики відійшли в глиб горища і зіп'ялися навшпиньки, щоб навтішатися гнівом своєї жертви, але перестали сміятися, побачивши, з яким недбалим презирством молодик обтрусив свій плащ і яка глибока зневага відбилася на його обличчі, коли він підвів погляд до віконечка, де вже нікого не було видно. В цю мить біла делікатна ручка підняла нижню половину одного з грубо збитих вікон третього поверху і закріпила її у віконному пазі, поставивши на ту саму підпірку, з якої важка рама так часто з грюкотом падає. Ось тоді перехожий і був винагороджений за своє довге чекання. У вікні з'явилася молода дівчина, свіжа, як біла лілея, що розквітає на лоні вод, дівчина в білому чепчику з гофрованого мусліну, що надавав її личку виразу чарівної невинності. Її шия та плечі, хоч і прикриті темною тканиною, виднілися крізь виріз нічної сорочки, яка збилася уві сні. Нічого неприродного не можна було помітити ні в наївному виразі очей, ні в лагідному погляді, давно вже увічненому в чудових образах Рафаелевих мадонн: та сама грація, той самий ясний спокій, які стали прислів'ям. Юне дівоче личко, на якому сон ніби підкреслив надмір життя, утворювало чарівний контраст з масивним старим вікном з його грубими обрисами та почорнілим підвіконням. Схожа на вранішню квітку, яка не встигла розгорнути пелюстки, стулені від нічного холоду, дівчина, ще напівсонна, неуважно ковзнула поглядом

синіх очей по сусідніх дахах, подивилася на небо, а тоді за звичкою опустила погляд на ще огорнуту сутінню вулицю, і її очі зустрілися із закоханим поглядом молодика. Прикро вражена у своєму почутті кокетливості — адже її побачили напівроздягненою! — дівчина відсахнулася від вікна, стертий гак хитнувся, рама з грюкотом упала вниз (недарма ж цей недоладний винахід наших предків дістав нині досить зневажливу назву), і видіння зникло. Молодому чепурунові здалося, ніби найяскравіша вранішня зоря несподівано сховалася за хмару.

Поки відбувалися ці дрібні події, важкі внутрішні віконниці, що захищали тонкі шибки вікон крамниці з котом, який грає в м'яча, розчинилися мовби чарами. Слуга — імовірно, сучасник вивіски — відчинив старі двері, на яких висів дерев'яний молоток, і прихилив їх до внутрішньої стіни дому, потім тремтячою рукою почепив над дверима квадратний клапоть сукна, де жовтими шовковими нитками було вишито: Гійом, наступник Шевреля. Мало хто з перехожих міг би здогадатися, чим торгує цей купець Гійом. Крізь грубі залізні грати, які захищали крамницю ззовні, ледве можна було розгледіти запаковані сувої темної матерії, не менш численні, ніж оселедці, коли вони йдуть косяком у океані. Попри видиму простоту готичного фасаду своєї домівки, Гійом вирізнявся серед усіх паризьких торговців сукнами тим, що товару на його складах завжди було вдосталь; його зв'язки були найширші, а купецька чесність не викликала найменшої підозри. Якщо котрийсь із його колег укладав торговельну угоду з урядом, не маючи потрібної кількості сукна, Гійом завжди був готовий постачити необхідний товар, хоч би як багато його замовили. Хитрий купець знав тисячу способів здобувати великі прибутки і, на відміну від своїх товаришів по ремеслу, не мав потреби звертатися до високих заступників, запобігати перед ними або підносити їм коштовні дарунки. Якщо колеги-крамарі не могли заплатити йому чимось ліпшим, ніж чудовими, цілком надійними, але виданими на чималий термін векселями, він рекомендував їм свого нотаря як людину вельми поступливу і в такий спосіб здобував з оборудки подвійну вигоду, недарма в торговців із вулиці Сен-Дені була наче примовка: "Спаси нас, Господи, від нотаря пана Гійома!" — такі високі відсотки лупив він з них за дисконт.

Старий купець з'явився у дверях — ніби з неба впав — у ту саму мить, коли зник слуга. Гійом подивився на вулицю Сен-Дені, на сусідні крамниці, на небо — так розглядається навколо людина, що висадилася в Гаврі й уперше після тривалої подорожі бачить Францію. Переконавшися, що нічого не змінилося за той час, поки він спав, Гійом зненацька помітив перехожого, який чатував навпроти його будинку, а той тим часом роздивлявся патріарха торгівлі суконними виробами з не меншою увагою, ніж, мабуть, Гумбольдт2 свого часу роздивлявся першого електричного вугря, якого зловив у Америці. Пан Гійом носив широкі короткі штани з чорного оксамиту, ажурні панчохи й тупоносі черевики із срібними пряжками. Зеленавий сукняний сюртук з квадратними полами, квадратними фалдами і квадратним коміром, прикрашений великими ґудзиками з білого металу, що поруділи від тривалого носіння, висів мішком на його злегка згорбленому тулубі. Ріденьке сиве волосся було так акуратно зачесане й прилизане, що його жовтий череп скидався на покрите борознами поле. Маленькі зелені очиці, схожі на дірочки, пробуравлені свердликом, палахкотіли під двома червонястими дугами, що замінювали брови. Турботи змережали чоло поперечними зморшками, яких було не менше, ніж складок на його сюртуці. Вираз мертвотно-блідого обличчя свідчив про терплячість, про гендлярську розважливість і ту особливу хитру жадібність, якої вимагає ремесло купця. В ту пору частіше, ніж тепер, зустрічалися патріархальні родини, де як дорогоцінний спадок зберігали звичаї та костюми, характерні для тієї або тієї професії — такі родини траплялися посеред сучасної цивілізації, як останки допотопних звірів, що їх Кюв'є знайшов у каменоломнях. Голова сімейства Гійомів був одним з таких шанованих охоронців стародавніх звичаїв: не раз чули, як він з жалем згадував про купецького старшину, а ухвалу комерційного суду називав не інакше, як вирок купецької ради. Суворо дотримуючись вищезгаданих старовинних звичаїв, він щодня підводився першим у домі й очікував своїх трьох прикажчиків, готовий задати їм доброї прочуханки, якщо вони спізняться. Ці юні учні Меркурія3 не знали нічого жахливішого, ніж та мовчазна пильність, з якою вранці в понеділок хазяїн вдивлявся в їхні обличчя і стежив за кожним їхнім рухом, вишукуючи докази або сліди вчорашніх походеньок. Але сьогодні старий купець не звернув найменшої уваги на

своїх помічників — він намагався вгадати, чому незнайомий молодик у шовкових панчохах та в плащі з такою цікавістю то роздивляється його вивіску, то заглядає в глиб крамниці. Денне світло ставало усе яскравішим, і в крамниці, за завісою із старого зеленого шовку, вже можна було розрізнити заґратовану конторку, де зберігалися величезні бухгалтерські книги — німі оракули фірми. Надміру цікавий незнайомець, здавалося, прагнув туди проникнути, а може, навіть зазирнути до суміжної їдальні, куди світло падало крізь засклений отвір у стелі; під час трапези родина могла звідти спостерігати все, що відбувалося біля дверей крамнички. Така пильна увага до його оселі видалася купцеві, що пережив режим "максимуму"4, досить-таки підозрілою. Отож панові Гійому спало на думку — і в цьому немає нічого дивного, — що зловісний незнайомець наміряється вчинити замах на касу крамниці з котом, який грає в м'яча. Нишком навтішавшися німим поєдинком поглядів між хазяїном та дивним перехожим, найстарший з прикажчиків осмілився стати на ту саму плитку, на якій стояв пан Гійом, і звідти побачив, що молодик нишком позирає на вікна третього поверху. Ступивши два кроки, прикажчик вийшов на вулицю, підвів голову, і йому здалося, ніби він помітив у вікні панну Гійом, яка швидко відступила у глиб кімнати. Невдоволений здогадливістю свого старшого прикажчика, торговець сукнами глянув на нього зизим оком, але тут тривога, яку надміру цікавий перехожий пробудив у душі купця та в серці закоханого прикажчика, розвіялась, бо незнайомець покликав візника, який прямував на сусідню площу, і швидко сів у екіпаж, прибравши вдавано-байдужого вигляду. Його від'їзд пролив цілющий бальзам на серця двох інших прикажчиків, стурбованих можливістю сутички з жертвою їхньої витівки.

— Чого це ви стовбичите тут, панове, згорнувши руки? — мовив Гійом до своїх трьох підручних.— В давні часи, чорт забери, коли я служив у небіжчика пана Шевреля, я на цю годину вже устигав розгорнути й обдивитися два, а то й три сувої сукна.

— Мабуть, у ті часи раніше розвиднювалося,— сказав другий прикажчик, на якого був покладений цей обов'язок.

Старий купець не міг утриматися від усмішки. Хоча двом із цих трьох молодиків, яких довірили опіці пана Гійома їхні батьки, багаті промисловці з Лув'є та Седана, досить було тільки попросити на день свого повноліття сто тисяч франків, щоб негайно отримати їх для самостійного влаштування, Гійом вважав за потрібне тримати хлопців під гнітом старовинного деспотизму, невідомого в наших сучасних розкішних магазинах, де прикажчики прагнуть забагатіти уже до тридцяти років. Своїх помічників пан Гійом змушував гарувати, як негрів. Лише втрьох вони виконували роботу, яка виснажила б цілий десяток службовців, що своїм неробством сприяють розбуханню статей державного бюджету. Жоден шерех не турбував урочистої тиші у цьому домі, де дверні завіси, здавалося, завжди були змащені і де кожен предмет домашнього вжитку відзначався тією статечною чистотою, яка свідчить про бездоганний порядок і сувору ощадливість. Часто найпустотливіший прикажчик розважався тим, що видряпував на кусневі грюєрського сиру, який їм подавали на сніданок і який вони умисне лишали нез'їденим, дату свого вступу до фірми пана Гійома. Ця жартівлива витівка та інші подібні пустощі часом викликали усмішку в молодшої з двох Гійомових дочок, гарненької дівчини, тієї самої, яка з'явилася перед зачарованим незнайомцем. Хоча кожен з прикажчиків, і навіть найстарший, вносив чималу плату за своє утримання, жоден з них не насмілився б залишитися за хазяйським столом, коли подавали десерт. А коли пані Гійом наказувала подати салат, бідолашні молодики здригалися, уявляючи, як скупо її обережна рука кропитиме його зараз олією. Їм не дозволялося перебути ніч поза домом, якщо вони заздалегідь не давали вірогідного пояснення такого кричущого порушення правил добропристойності. Щонеділі два прикажчики по черзі супроводжували родину Гійомів до обідні та до вечерні в церкву Святого Луппа. Панночки Віргінія й Огюстина, скромно вдягнені в ситцеві сукні, кожна попідруч із прикажчиком, йшли попереду під невсипущим оком матері, яка замикала цю невеличку сімейну процесію в супроводі чоловіка — його вона привчила нести два грубі молитовники, оправлені в чорний сап'ян. Другий прикажчик за свою службу платні не отримував. Ну а найстарший, той, хто за дванадцять років старанної праці та скромної поведінки прилучився до всіх таємниць дому Гійомів, одержував за свої труди

вісімсот франків. На деякі родинні свята його вшановували невеличкими подарунками, цінними лише тим, що нагороджувала ними суха й зморшкувата рука пані Гійом. То були добрі шлейки, пара грубих шовкових панчіх або плетені гаманці, які вона умисне напихала ватою, щоб краще було видно ажурні візерунки. Іноді, хоч і рідко, цього першого міністра запрошували розділити яку-небудь розвагу з родиною хазяїна — або коли вона виїздила на заміську прогулянку, або коли після кількох місяців вичікування надумувалася, взявши ложу в театрі, обговорити п'єсу, яку Париж уже встиг забути. Що ж до двох інших прикажчиків, то перепона шанобливості, яка з давніх-давен відокремлювала будь-якого торговця сукном від його учнів, стояла ще настільки міцно між ними та старим купцем, що їм легше було б украсти відріз сукна, ніж порушити цей священний етикет. Така суворість нині може видатися безглуздою — але ці старовинні фірми були школами високої моралі та порядності. Хазяїни ніби усиновлювали своїх учнів. Господиня дому дбала про молодикову білизну, лагодила її, а іноді й купувала йому нову. Якщо прикажчик захворював, за ним ходили з материнською турботливістю. У випадку небезпеки хазяїн не шкодував грошей і кликав найславетніших лікарів, бо він відповідав перед батьками хлопців не лише за їхню доброчесність та науку. Навіть якщо котрийсь із них, шанований за свою вдачу, починав невдало власну комерцію і зазнавав краху, старі купці не втрачали віри в діловий хист, який самі ж таки розвинули в хлопцеві, і не вагалися довірити щастя своєї дочки тому, кому протягом тривалого часу довіряли свій статок. Гійом належав до числа людей такого старого гарту, і якщо в нього були їхні кумедні властивості, то разом з тим були і всі їхні переваги. Отож не дивно, що Жозефа Леба, свого старшого прикажчика, сироту без статку, Гійом призначив у чоловіки старшій дочці Віргінії. Проте Жозеф аж ніяк не поділяв твердих поглядів хазяїна, який — хай би навіть йому запропонували царство — ніколи не погодився б одружити молодшу дочку раніше від старшої. Бідолаха прикажчик відчував, що його серце заполонила молодша Гійомова дочка, Огюстина. Але, щоб пояснити цю пристрасть, яка розвинулася цілком таємно, необхідно глибше вивчити пружини твердих звичаїв, які управляли життям у домі старого торговця сукном. Гійом мав двох дочок. Старша, Віргінія, була викапаним портретом матері. Пані Гійом, дочка

достославного Шевреля, сиділа за прилавком своєї крамниці випростана, мов тичка, і не раз їй доводилося чути, як жартівники билися об заклад, що вона настромлена на кілок. Вираз, що ніби застиг на її худому довгастому обличчі, свідчив про надмірну побожність. Не відзначаючись ні привітністю, ні витонченістю манер, пані Гійом, майже шістдесятирічна жінка, мала звичай прикрашати голову чепчиком із лопатями завжди одного й того самого фасону — такі чепці більше личать вдовам. Уся околиця називала її "сестрою-воротаркою" — ніби в монастирі. Її мова була небагатослівна, а рухи нагадували уривчасті сигнали оптичного телеграфу. Очі, світлі, як у кішки, здавалося, палали гнівом на весь світ за те, що вона негарна. Віргінія, вихована, як і молодша сестра, під деспотичним наглядом матері, вже досягла двадцяти восьми років. Молодість пом'якшувала негарні риси, які вона успадкувала від матері. До того ж сувора пані Гійом виховала в дочці дві високі чесноти, що стали її окрасою: Віргінія була дівчина лагідна й терпляча. Огюстина, якій щойно виповнилося вісімнадцять, не була схожа ані на батька, ані на матір. Вона належала до тієї породи дівчат, які настільки позбавлені фізичної спорідненості з батьками, що, дивлячись на них, мимоволі згадуєш благочестиве прислів'я: "Діти від бога". Огюстина була маленька на зріст або — щоб дати про неї точніше уявлення — мініатюрна. Чоловік світського виховання міг би закинути цьому чарівному дівчаті, схожому на саме втілення грації і невинності, хіба тільки боязкі рухи та міщанські манери, а іноді й надмірну сором'язливість. Її замкнуте й нерухоме личко дихало тим смутком, який легко розвіюється і властивий для всіх дівчат, що надто слабкі, аби чинити опір материнській волі. Завжди скромно вдягнені, обидві сестри могли задовольнити своє природжене жіноче кокетство лише винятковою охайністю, яка дуже личила їм і була в гармонії з конторками, що сяяли чистотою, з полицями, де старий слуга не залишав жодної порошинки, із старосвітською простотою всієї обстави, яка їх оточувала. Змушені, з огляду на свій спосіб життя, знаходити радість у наполегливій праці, Огюстина й Віргінія досі не дали своїй матері жодного приводу для невдоволення, і пані Гійом потай раділа, що в її дочок така чудова вдача.

Неважко уявити собі наслідки здобутого ними виховання. Їх готували для торгівлі, й вони звикли розумітися лише на занудних комерційних підрахунках та розрахунках; ще вони навчалися вести книги прибутків та видатків, навчалися трохи граматики, трохи історії за Святим Письмом, історії Франції за Лерагуа, читали лише тих авторів, яких їм дозволяла читати мати,— отож їхні уявлення про світ були досить обмежені. Зате обидві чудово вміли вести господарство, знали ціну речам, знали, з якими труднощами люди складають гроші, були ощадливі й дуже шанували високі якості негоціанта. Хоча їхній батько був багатим, вони вміли не тільки вишивати, а й штопати; мати навчила їх куховарити — за її словами, для того, щоб вони вміли замовити обід і висварити куховарку із знанням справи. Не привчені до світських розваг і маючи за приклад лише зразкове життя батьків, дівчата рідко визирали за огорожу старого предківського дому, який для їхньої матері замикав у собі весь світ. Сімейні торжества, коли в них збиралися гості, були найвишуканішими земними радощами, про які вони могли мріяти. Перед тим як у великій вітальні, розташованій на другому поверсі, мали з'явитися пані Роген, уроджена Шеврель, уся в діамантах і на п'ятнадцять років молодша за двоюрідну сестру, молодий Рабурден, помічник столоначальника в міністерстві фінансів, Сезар Біротто, багатий парфюмер і його дружина, яку іменували пані Сезарева, Камюзо, найбагатший торговець шовком на вулиці Бурдонне, та його тесть пан Кардо, два-три старі банкіри із своїми бездоганними дружинами, то всі необхідні приготування — а їх було чимало, бо все доводилося розпаковувати: срібло, саксонську порцеляну, свічки, кришталь, — скрашували одноманітне існування трьох жінок, і вони в цих випадках метушилися не менше, аніж черниці, котрі готуються до візиту єпископа. Мати й дочки усе мили, протирали, розбирали і ставили куди слід святкові прикраси, а коли ввечері натомлені дівчата допомагали не менш натомленій матері вкладатися спати, пані Гійом казала їм:

— Ох, дітки, не так уже й багато ми сьогодні зробили!

На цих урочистих гостинах "сестра-воротарка", надавши свою спальню для гри в бостон, віст і триктрак, іноді дозволяла потанцювати, і

цей дозвіл дочки розглядали як найнесподіваніше щастя, і він приносив їм не менше радості, аніж виїзд на два-три бали, куди Гійом возив їх у дні карнавальних торжеств на масницю. І нарешті, один раз на рік статечний купець влаштовував свято, для якого нічого не шкодував. Запрошені — а серед них було чимало людей багатих, людей із найдобірні-шого світського товариства — вважали за свій обов'язок з'явитися, бо навіть найсолідніші паризькі фірми іноді мусили брати кредит у пана Гійома,— а він у нього був необмежений,— чи просто звертатися до його багатого досвіду. Але дочкам достойного купця не йшла на користь, як можна було б сподіватися, наука, якої молоді дівчата набираються в світському товаристві. На ці вечірки, які залишали помітний слід у прибутково-видаткових книгах фірми, вони з'являлися в таких убогих вбраннях, що їм доводилося червоніти. В їхній манері танцювати не відчувалося грації, а під пильним материнським оком вони могли підтримувати розмову із своїми кавалерами лише короткими "так" або "ні". Крім того, закони старовинної фірми, на вивісці якої красувався кіт із ракеткою для гри в м'яча, веліли їм від'їжджати додому об одинадцятій годині, коли бали та святкові вечірки тільки починають пожвавлюватися. Таким чином, їхні розваги, що зовні начебто відповідали багатству їхнього батька, були вкрай прісними через необхідність підкорятися суворим звичаям і правилам цієї родини. Що ж до їхнього повсякденного життя, то одне зауваження дасть змогу уявити собі його дуже виразно. Пані Гійом вимагала від дочок, щоб вони були вдягнені уже з раннього ранку, щоб спускалися вниз о тій самій годині й виконували свої обов'язки з монастирською точністю. Одначе Огюстина, завдяки грі випадку, була обдарована достатньо високою душею, щоб відчувати порожнечу подібного існування. Іноді її голубі очі дивилася так, ніби вона шукала відповіді на свої німі запитання в глухих закутнях темних сходів або в закапелках просякнутих вогкістю складів. Вслухаючись у монастирську тишу батьківського дому, вона, здавалося, чула здалеку невиразний відгомін того сповненого пристрастей життя, яке ставить почуття вище за матеріальну вигоду. В такі хвилини її личко забарвлювалося рум'янцем, руки впускали білий муслін на вичовганий дубовий прилавок, і зразу ж мати озивалася до неї голосом, що залишався різким, навіть коли їй хотілося говорити ласкаво:

— Огюстино, про що це ти замислилася, моя доню?

Можливо, духовному розвиткові дівчини посприяли "Іпполіт, граф Дуглас" та "Граф де Коммінг"5 — два романи, що їх Огюстина знайшла в шафі куховарки, яку пані Гійом саме перед тим звільнила, і довгими ночами минулої зими проковтнула потай від матері. Відбиток якихось неясних бажань, ніжний голос, біле, мов жасмин, личко й голубі Огюстинині очі розпалили в душі бідолахи Леба кохання сильне й шанобливе. З примхи, яку легко зрозуміти, Огюстина не відчувала найменшої схильності до сироти; а може, вона навіть і не здогадувалася, що той її любить. Зате цибаті ноги, каштановий чуб, великі руки і вся дужа постать старшого прикажчика стали предметом таємного обожнювання панни Віргінії, до якої досі ніхто не посватався, незважаючи на посаг у півсотні тисяч екю. Немає нічого природнішого, ніж ці дві протилежні пристрасті, що розквітли в тиші темної крамниці, як ото в лісових хащах розквітають фіалки. День у день безмовно споглядаючи одне одного, молоді люди, завдяки непереборній потребі знайти якусь розвагу серед напруженої праці та церковної тиші рано чи пізно мали відчути у серці поклик любові. Звичка бачити одне й те саме обличчя несвідомо приводить до відкриття в ньому особливих душевних якостей, і кінець кінцем перестаєш бачити його вади.

"Якщо він і далі діятиме в такому дусі, наші дочки почнуть падати навколішки перед кожним кавалером, благаючи, щоб узяв їх заміж!" — подумав пан Гійом, прочитавши перший декрет Наполеона про достроковий набір рекрутів до війська.

Від того дня, в розпачі спостерігаючи, як в'яне старша дочка, купець Гійом став дедалі частіше згадувати, що, коли він одружився з панною Шеврель, вони були майже в такому самому становищі, в якому перебували тепер Жозеф Леба і Віргінія. Як чудово було б видати дочку заміж і водночас сплатити священний борг, ощаслививши сироту, як колись ощасливив його пан Шеврель за подібних обставин! А Жозеф Леба, якому вже виповнилося тридцять три роки, думав про перешкоди, що їх створювала різниця в п'ятнадцять років між ним і Огю-стиною. До

того ж він був надто проникливий, щоб не розгадати таємних задумів пана Гійома, та й надто добре знав непорушні правила старого купця, а тому розумів, що він ніколи не видасть заміж молодшу дочку раніше, аніж старшу. І бідолашний прикажчик, який мав не тільки цибаті ноги та міцні груди, а й благородне серце, мовчки страждав.

Таке становище склалося в цій маленькій республіці, розташованій посеред торговельних закладів вулиці Сен-Дені й, одначе, схожій на відділення монастиря траппістів. Але щоб дати точний звіт не тільки про почуття, а й про пов'язані з ними події, треба відступити на кілька місяців назад від сцени, з якої почалася наша оповідь.

Якось уже на смерканні один молодий перехожий, проминаючи темну крамницю з котом, який грає в м'яча, на мить зупинився, побачивши картину, перед якою зупинилися б усі художники світу. Ще не освітлена крамниця утворювала чорне тло, де у глибині виднілася їдальня купця. Висяча лампа розливала жовтаве світло, що надає такого чару картинам митців голландської школи. Біла скатертина, срібло і кришталь своїм блиском посилювали різкий контраст між темрявою і світлом. Обличчя батька родини та його жінки, обличчя прикажчиків і ніжні риси Огюстини, а за два кроки від неї щокате обличчя товстої дівчини утворювали напрочуд цікаву групу. Ці голови були такі своєрідні, вдача кожного так виразно відбивалася на обличчі, так легко було уявити собі мирне, тихе й скромне життя цієї родини, що художник, який звик малювати з натури, відчув майже розпач на думку про те, як нелегко і майже неможливо схопити поглядом цю скороминущу сцену, щоб потім відтворити її на полотні. Перехожий був молодий художник, який сім років тому здобув найвищу нагороду з живопису. Він недавно повернувся з Рима, проживши в Італії досить довго. Його душа, напоєна поезією, його очі, пересичені творіннями Рафаеля та Мікеланджело, яскравою природою країни, де мистецтво повсюди розкидало свої величні пам'ятки, тепер прагнули природності й простоти. Такими були його почуття — мав він слушність чи помилявся. Його серце, що так довго віддавалося бурям італійських пристрастей, тепер шукало дівчину скромну й невинну, одну з тих, якими в Римі він милувався лише на полотнах художників. Побачена за вікном

картина простих звичаїв пробудила у його схвильованій душі глибокий захват, а потім, цілком природно, його захоплений погляд прикипів до головної постаті: Огюстина, здавалося, поринула в задуму й нічого не їла; лампа висіла так, що все світло падало на неї, її груди здіймались і опускались у ясному колі, яке різко окреслювало обличчя, залите майже надприродним сяйвом. Художник мимоволі порівняв дівчину з ангелом-вигнанцем, який спогадує небо. Відчуття, досі майже йому незнайоме, чисте й палке кохання затопило йому серце. Якусь мить де Соммерв'є стояв мов зачарований, весь під владою свого незвичайного враження, а коли відірвався від свого щастя й повернувся додому, то не їв, не спав. Наступного ранку він зачинився в своїй майстерні й не виходив звідти, аж поки йому пощастило перенести на полотно всі чари сцени, про яку він згадував з майже нестямним захватом. Але його щастя було неповне — адже він не мав точного портрета своєї богині. Кілька разів він пройшовся повз Дім з котом, який грає в м'яча, а раз чи двічі навіть насмілився увійти туди перевдягненим, щоб побачити зблизька чарівне створіння, яке пані Гійом ховала під своїм крильцем. Віддавшись своєму коханню, своєму мистецтву, він протягом восьми місяців лишався невидимий навіть для найближчих друзів, забув про світське товариство, про поезію, про театр, про музику, про свої найдорожчі звички. Одного ранку Жіроде, порушивши всі заборони, що їх митці розуміють і вміють шанувати, майже силоміць вдерся до нього і пробудив його із заціпеніння таким запитанням:

— Що ти збираєшся виставити в Салоні? Художник схопив друга за руку, потяг за собою до майстерні й відкрив невеличку картину, яка стояла на мольберті, та портрет. Жіроде довго й жадібно милувався цими двома шедеврами, а тоді кинувся другові на шию й обняв його, неспроможний висловити свій захват. Свої враження він міг виразити лише так, як відчував — перелити їх з душі в душу.

— Ти закохався? — спитав Жіроде.

Обидва знали, що й Тіціан, і Рафаель, і Леонардо да Вінчі свої найпрекрасніші портрети завдячують тому палкому почуттю, яке,

зрештою, породжує всі шедеври — хоч і за різних обставин. Замість відповіді молодий художник лише похилив голову.

— Який ти щасливий, що закохався в себе на батьківщині, вже повернувшись із Італії! А виставляти ці картини я тобі не раджу,— додав знаменитий художник.— Я певен, їх не зрозуміють. Ніхто не зможе оцінити цю природність барв, цю вишуканість мазка — наша публіка не звикла до такої глибини. Адже те, що ми звичайно малюємо, друже, більше схоже на розфарбовані ширми, ніж на картини. Ліпше вже писати вірші та перекладати античних авторів! Так скоріше досягнеш слави, аніж створюючи живопис, який нікому не потрібен.

Незважаючи на добру пораду друга, молодий художник усе ж таки виставив свої два полотна. Сцена з родинного побуту зробила переворот у мистецтві живопису. Після неї на наших виставках з'явилося стільки картин у цьому жанрі, що мимоволі виникала підозра, чи не виготовляють їх чисто механічним способом. Що ж до портрета, то мало знайдеться художників, котрі не пам'ятають про це насичене життям полотно, якому публіка, що іноді буває справедливою, піднесла вінок, і його передав авторові сам Жіроде. Обидві картини оточував густий натовп. Усі просто вмирали від захвату — як люблять висловлюватися жінки. Спекулянти, вельможні аристократи ладні були покрити обидва полотна подвійними наполеондорами6, але митець рішуче відмовився продати їх і не дозволяв зняти з них копії. Йому пропонували величезну суму за право зробити гравюри, але торговцям пощастило не більше, аніж любителям. Хоча ця подія набула широкого розголосу в світському товаристві, вона була не з тих, які могли б проникнути в глушину маленької Фіваїди7 на вулицю Сен-Дені; одначе нотарева дружина, прийшовши в гості до пані Гійом, у присутності Огюстини, котру дуже любила, заговорила про виставку й пояснила, з якою метою її влаштовують. Базікання пані Роген, природно, навіяло Огюстині бажання побачити знамениті картини, і вона зважилася тихенько попросити тітку повести її до Лувра. Та вступила в переговори з пані Гійом і завершила їх успішно, діставши дозвіл відірвати на дві години племінницю від її нудних обов'язків. На виставці молодій дівчині пощастило пробратися крізь натовп до відзначеного почесним

вінком портрета. Впізнавши на ньому себе, вона затремтіла, мов осиковий листочок і, охоплена страхом, почала озиратися, шукаючи пані Роген, від якої її відокремив натовп. У цю мить наполоханий погляд Огюстини зустрів осяяний радістю погляд молодого художника. Дівчина вмить пригадала незнайомця — вона вже не раз із цікавістю спостерігала його, думаючи, що то якийсь новий сусід.

— Ось на що надихнуло мене кохання,— сказав художник на вухо сором'язливому створінню, до смерті налякавши Огюстину цими словами.

Дівчина знайшла в собі надприродну мужність пробитися крізь юрбу і приєднатися до тітки, яка все ще намагалася проштовхатися крізь стіну людей, що не давали їй підійти до картини.

— Вас тут задавлять! — вигукнула Огюстина.— Ходімо звідси!

Але в Салоні буває така тиснява, що двом жінкам неможливо вільно пройти, куди їм хочеться. Безладним рухом натовпу панну Гійом та її тітку віднесло до другої картини. Завдяки чистій випадковості їм випала рідкісна можливість підійти удвох до полотна, яке мода відзначила своєю увагою — і цього разу заслужено. Крик подиву, який вихопився в нотаревої дружини, потонув у гомоні та в гудінні юрби; а Огюстина не могла втриматися від сліз, коли побачила дивовижну сцену, і, скоряючись майже непоясненному почуттю, вона притулила палець до уст, коли за два кроки від неї виникло осяяне палкою радістю обличчя молодого художника. Незнайомець відповів кивком голови, показавши на пані Роген, як на прикру перешкоду, й таким чином подав Огюстині знак, що зрозумів її. Ця пантоміма подіяла на молоду дівчину, наче доторк до розжареного заліза, вона почула себе так, ніби вчинила злочин, уявивши, що між нею та художником уже виникла таємна змова. Від задухи, від миготіння яскравих жіночих уборів, від того разючого враження, яке справили на Огюстину правдивість зображеної на картині сцени, безліч облич — і намальованих, і живих, — ряснота позолочених рам, у дівчини запаморочилася голова, що тільки посилило її страх. Мабуть, вона знепритомніла б, якби, незважаючи на хаос відчуттів, із глибини її серця

не підіймалася невідома радість, що оживляла все її єство. А проте їй здавалося, ніби вона потрапила під владу того самого демона, від жахливих підступів якого остерігали її у своїх грізних проповідях святі отці. То була для неї ніби хвилина безумства. Вона помітила, що молодий художник, який сяяв любов'ю і щастям, провів її до самої тітчиної коляски. Охоплена незнаним досі хвилюванням, уся під владою сп'яніння, що в якийсь невідомий спосіб підкоряло її природі, Огюстина послухалася настійного голосу серця і кілька разів глянула на молодого живописця, не зумівши приховати свого збентеження. Ще ніколи рум'янець на її щоках не становив такого разючого контрасту з білістю шкіри. І митець побачив красу дівчини в усьому її розквіті, невинність у всьому її небесному сяйві. Огюстина спізнала і радість, і жах, думаючи про те, що її присутність дає щастя тому, чиє ім'я в усіх на устах, чий талант наділяє безсмертям швидкоплинні образи. її кохають! Сумніватися в цьому не доводилося. Вона уже не бачила біля себе художника, а його прості слова усе відлунювали в її серці: "Ось бачите, на що надихнуло мене кохання". Серце в неї закалатало так нестямно, що аж заболіло, пульсування гарячої крові розбудило в ній невідомі сили. Вона вдала, ніби в неї розболілася голова, щоб не відповідати на запитання тітки стосовно картин. Та коли вони повернулися, пані Роген, звичайно ж, розповіла пані Гійом про те, як уславився Дім з котом, який грає в м'яча, і Огюстина затремтіла всім тілом, коли мати сказала, що поїде в Салон подивитися на свій дім. Дівчина наполегливо повторила, що їй нездужається, і дістала дозвіл лягти в постіль.

— От і вся користь від цих видовищ — головний біль! — вигукнув пан Гійом.— Що ж тут цікавого — бачити намальованим те, що завжди у тебе перед очима? Не згадуйте мені цих художників — то все голота жалюгідна, як і письменники, до речі. На кий біс забандюрилося їм малювати на своїх нікчемних картинах мою домівку?

— А може, нам від цього буде пряма вигода — продамо більше сукна, — сказав Жозеф Леба.

Попри слушність цього зауваження, мистецтво й думка були ще раз прокляті в судилищі торгівлі. Як легко здогадатися, такі балачки не надто підбадьорювали Огюстину. Цієї ночі вона вперше замислилася про кохання. Події минулого дня скидалися на сон, який їй було приємно відтворювати в пам'яті. Уперше в житті поринула вона в ті хвилі почуття, що напливають і заколисують просте й сором'язливе дівоче серце,— страх, надію, докори сумління. Яку порожнечу відчула вона в цьому похмурому домі і який скарб відкрила в своїй душі! Бути дружиною талановитого чоловіка, розділити з ним його славу! Які спустошення мала вчинити ця думка в серці дитини, що виросла у такій сім'ї! Яку надію мала пробудити вона в душі дівчини, вихованої на банальних істинах! їй захотілося жити справжнім життям, промінь світла проник до в'язниці. Огюстина покохала відразу. Це лестило стільком її почуттям, що вона скорилася не вагаючись. Адже у вісімнадцять років кохання ставить ніби призму між світлом і очима молодої дівчини. Звичайно, Огюстина не могла вгадати, до яких тяжких непорозумінь призводить союз жінки люблячої з чоловіком уяви, вона вірила, що покликана дати йому щастя, і не помічала різниці між собою і ним. Майбутнє для неї було в теперішньому.

Наступного дня її батько й мати відвідали Салон і повернулися звідти із засмученими обличчями; видно було, що їх спіткало якесь розчарування. По-перше, художник зняв обидві картини; по-друге, пані Гійом загубила свою кашемірову шаль. Те, що картини зникли після її візиту до Салону, Огюстина сприйняла як вияв делікатності почуттів, а всі жінки, хай і підсвідомо, уміють це цінувати.

Того ранку, коли Теодора де Соммерв'є,— це ім'я Огюстина вже знала, адже воно було в усіх на устах,— який повертався з балу, один з прикажчиків крамниці, увінчаної вивіскою з котом, який грає в м'яча, забризкав мильною піною, в той час як художник чекав появи своєї наївної коханої, що, звичайно, і гадки не мала побачити його у себе під вікном, закохані побачилися після зустрічі в Салоні лише вчетверте. Неважко здогадатися, що перешкоди, які дім Гійома з його закостенілими звичаями ставив перед наділеним палкою вдачею

художником, надавав його пристрасті до Огюстини просто-таки шаленої сили. Як підступитися до дівчини, що сидить за прилавком між двома такими мегерами, як Віргінія і пані Гійом, як перекинутися з нею словом, коли мати й на хвилину не лишає її саму? Охочий, як і всі закохані, мучити себе уявними стражданнями, Теодор вигадав собі суперника в одному з прикажчиків, а інших запідозрив у співчутті своєму товаришеві. Якби Теодорові й пощастило уникнути очей стількох аргусів, то навряд чи йому вдалося б обманути сувору пильність старого купця та пані Гійом. Усюди перешкоди, всюди безнадія! Сама сила пристрасті ставала на заваді молодому художникові, заважала йому додуматись до котроїсь із хитрих витівок, до яких в'язні та закохані доходять завдяки гарячковим зусиллям розуму, розпаленого нестямним прагненням до волі або вогнем кохання. Теодор блукав поблизу від дому коханої з упертістю божевільного, немовби рух міг підказати йому необхідну хитрість. Змучений власною уявою, він вирішив підкупити щокату служницю, і це йому вдалося. Отже, протягом двох тижнів, які минули після злощасного ранку, коли Гійом і Теодор так добре роздивилися один одного, закохані зуміли обмінятися кількома листами і зрештою домовилися бачитись о певній годині дня, а по неділях зустрічатися під час меси та вечерні в церкві Святого Луппа. Огюстина послала своєму любому Теодорові список родичів та друзів їхньої родини, з якими молодий художник поставив собі за мету близько познайомитися і, якщо вдасться, зацікавити своїми любовними намірами кого-небудь із цих людей, заклопотаних грішми та торгівлею, людей, яким справжня пристрасть мала здаватися нечуваною і гідною всякого осуду забаганкою. А втім, у звичаях Дому з котом, який грає в м'яча, нічого не змінилося. Хоч Огюстина і бувала неуважною, хоч усупереч усім правилам домашнього розпорядку вона раптом ішла до своєї кімнати, щоб подати умовний знак за допомогою вазона з квітами, хоч вона й зітхала, поринала в задуму,— ніхто, навіть її мати, нічого не помічав. Це мало б здивувати тих, хто збагнув, який дух панував у домі купця Гійома, де всяка думка, позначена печаттю поезії, суперечила і людям, і речам, і ніхто не міг дозволити собі ні зайвого жесту, ні погляду, знаючи, що їх помітять і осудять. Проте усе пояснювалося просто: мирний корабель, що плавав по бурхливому морю паризької торгівлі під прапором "Кота — гравця у

м'яч", став жертвою одного з тих штормів, які можна б назвати сезонними, оскільки вони відбуваються через певні, точно визначені проміжки часу. Ось уже два тижні четверо чоловіків з його команди, пані Гійом і панна Віргінія були заклопотані напруженою працею — так званим переобліком товарів. Розгортали усі сувої й перемірювали довжину кожного клаптя, щоб визначити його вартість. Уважно роздивлялися ярлики, прикріплені до кожного згортка, щоб знати, коли сукно було куплене. Визначали теперішню ціну. Пан Гійом з ранку до вечора ходив з аршином у руках та з пером за вухом і скидався на капітана, що командує маневрами. Його різкий голос проникав крізь віконечко в дверях, крізь люки товарного складу, розташованого в підвалах крамниці, і промовляв якісь варварські фрази торговельного жаргону, що для людей невтаємничених звучить чистою нісенітницею. "Скільки в нас Г.Н.З.?" — "Усе продано".— "Скільки залишилося К.С.?" — "Два лікті".— "Ціна?" — "П'ять-п'ять-три".— "Покладіть до трьох А. всі Ж.Ж., всі М.П. і залишок В.Д.О.". І ще безліч подібних висловів, так само незрозумілих, гриміли над прилавком, як ото сучасні вірші, що їх уперто викрикують романтики, аби підтримувати в собі захват до творчості одного із своїх поетів. Увечері Гійом, зачинившись із старшим прикажчиком та з дружиною, закривав рахунки, починав нові, писав боржникам і оформляв накладні. Утрьох вони проробляли величезну працю, результати якої, проте, вміщувалися на одному аркуші найкращого "міністерського" паперу і повідомляли торговельному підприємству Гійома, що його становище виражається в такій-от сумі наявних грошей, в такій-от кількості товарів, у таких-от векселях та зобов'язаннях, що воно не заборгувало жодного су, що йому винні сто або двісті тисяч франків, що капітал збільшився, що прибутки від ферм, домів та рент належно впорядковані, округлилися або подвоїлися. Звідси виникала необхідність складати монету до монети ще з більшим завзяттям, аніж раніше, причому цим працелюбним мурахам навіть на думку не спадало: а навіщо?

Завдяки цій метушні, яка повторювалася щороку, Огюстині протягом якогось часу щастило уникати пильного нагляду своїх аргусів.

Нарешті у суботу ввечері переоблік успішно закінчили. В числах оборотного капіталу фірми Гійома було так багато нулів, що з огляду на цю щасливу обставину купець скасував сувору заборону на десерт для прикажчиків, якої дотримувалися протягом усього року. Задоволено потираючи руки, він дозволив їм залишитися за столом. А тільки-но його підлеглі вихилили по скляночці домашньої наливки, як за вікнами прогуркотіли колеса екіпажу. Родина поїхала до Вар'єте8 дивитися "Попелюшку", а два молодші прикажчики одержали по шестифранковій монеті й дістали дозвіл іти куди їм заманеться за умови, щоб до півночі повернулися додому.

Незважаючи на вчорашню гульню, в неділю уже о шостій ранку старий купець поголився, одягнув свій брунатний сюртук із чудовим полиском, який завжди викликав у нього відчуття втіхи, пристебнув золоті пряжки до своїх коротких та просторих шовкових панталонів і близько сьомої години, коли в домі усі ще спали, подався до маленької контори на першому поверсі, яка прилягала до крамниці. Світло проникало туди крізь вікно з грубими ґратами, що виходило у квадратний дворик, схожий на колодязь — такими чорними і високими стінами він був оточений. Старий крамар сам відчинив добре знайомі йому віконниці, обшиті бляхою, і підняв нижню половину віконної рами, що ковзала у пазах. Крижане повітря влилося до кімнати й освіжило її задушливу атмосферу, просякнуту специфічним запахом контори. Купець стояв, поклавши руку на обчовганий підлокітник бамбукового крісла, обтягнутого збляклим сап'яном, і начебто вагався, сісти йому чи ні. Розчуленим поглядом дивився він на двосторонню конторку — навпроти місця, де сидів він, у невеличкій ніші було влаштоване місце і для його дружини. Він споглядав занумеровані папки, мотки шворок, усяке начиння, залізні клейма для сукна, касу — все це існувало тут із незапам'ятних давен, і Гійом ніби бачив перед собою привид пана Шевреля. Він підсунув до себе той самий ослінчик, на якому колись сидів перед своїм покійним хазяїном. Цей ослінчик, обтягнутий чорною шкірою, з-під якої на ріжках вибивалася, хоч і не випадала, кінська волосінь, він поставив тремтячою рукою на те саме місце, куди ставив його колишній власник крамниці. Потім, опанований незбагненним хвилюванням, він

смикнув за шворку, протягнуту до дзвоника, що висів над ліжком Жозефа Леба. Прийнявши остаточне рішення, купець, якого ці спогади, безперечно, тривожили до глибини душі, взяв три-чотири векселі, що їх недавно отримав, і коли швидко увійшов Жозеф Леба, старий дивився на них невидющим поглядом.

— Сядьте сюди, — сказав Гійом Жозефові, показавши на ослінчик.

Досі купець ніколи не пропонував прикажчикові сісти в своїй присутності, й Жозеф Леба затремтів.

— Якої ви думки про ці векселі? — спитав Гійом.

— По них ми не одержимо нічого.

— Чому?

— Бо позавчора, як мені стало відомо, Етьєн і компанія розплачувалися золотом.

— Он як! — вигукнув торговець сукном.— Виходить, кепські їхні справи. Поговорімо про інше, Жозефе. Переоблік ми закінчили.

— Так, хазяїне, і дивіденди виявилися найбільшими з тих, які досі у вас були.

— Не вживайте цих нових слів, Жозефе. Кажіть "прибутки" — так буде просто і ясно. А вам відомо, молодий чоловіче, що цей успіх ми почасти завдячуємо вам? Тому я не хочу далі тримати вас на платні. Пані Гійом підказала мені думку взяти вас у справу. Так, так, Жозефе! "Гійом і Леба" — хіба не чудова вивіска для фірми? А щоб звучало ще переконливіше, можна додати до назви "... і компанія".

На очах у Жозефа блиснули сльози, хоч він і старався їх приховати.

— Ох, пане Гійом, та чи я гідний такої ласки? Я ж тільки виконував свій обов'язок. Уже й те, що ви взяли під свою опіку бідного сироту...

Вилогою лівого рукава він чистив вилогу на правому і не зважувався підвести очі на старого купця, а той усміхався, думаючи, що цей скромний молодик, як і він сам колись, не сміє висловити свою потаємну надію, потребує заохочення.

— А таки справді ви не дуже заслужили цієї ласки, Жозефе! — вів далі батько Віргінії.— Ви не довірилися мені, як я довіряюся вам. (Прикажчик рвучко підвів голову). Ви знаєте, скільки грошей у мене в касі. Ось уже два роки я не мав від вас таємниць у справах. Я посилав вас на фабрику. Одне слово, нічого від вас не приховував. А ви? У вас сердечна схильність, а ви мені про це й словом не прохопилися. (Жозеф Леба зашарівся). Авжеж, авжеж! — вигукнув Гійом.— І ви сподівалися одурити такого старого лиса, як я? Мене — того, хто перший розкрив банкрутство Лекока!

— О пане! — вигукнув Жозеф Леба, придивляючись до хазяїна не менш пильно, ніж той придивлявся до нього.— То ви знаєте, що я закохався?

— Я все знаю, шалапуте,— відповів прикажчикові статечний купець, по-приятельському смикнувши його за кінчик вуха.— І прощаю тобі, бо колись і зі мною було те саме.

— І ви дасте згоду?

— Авжеж, дам і півсотні тисяч екю на додачу, та й у заповіті відпишу вам стільки ж! Ми розширимо торгівлю, створимо нову фірму! О, ми з тобою ще такі справи закрутимо, хлопче! — вигукнув старий купець, підхоплюючись на ноги й вимахуючи руками.— Ти сам знаєш, зятю,

торгівля — велике діло! Тільки йолопи можуть дивуватися з того, яку втіху ми в ній знаходимо. Бути в усьому обізнаним, уміти вчасно дати розпорядження, тривожно очікувати — як у азартній грі! — чи не розориться "Етьєн і компанія", бачити, як марширує полк імператорської гвардії в мундирах із твого сукна, підставити ногу сусідові — і цілком законно! — вміти продати з вигодою, але дешевше, ніж інші, успішно розвивати справу, яка тільки зароджується, починається, росте, хитається і міцніє, не зробити жодного хибного кроку, знати не гірше за міністра поліції всі таємниці ділового світу, стояти твердо, коли інші зазнають краху, мати приятелів у всіх фабричних містах і листуватися з ними — яка цікава, яка одвічна гра, Жозефе! Хіба це не означає жити по-справжньому? Я й помру серед цієї метушні, як старий Шеврель, але втішаючись думкою, що все своє життя робив улюблену справу.

Захопившись своєю палкою промовою, старий Гійом і не дивився на прикажчика, який плакав рясними слізьми.

— Що з тобою, бідолашний хлопче?

— О, я так кохаю її, пане Гійом, я зараз мов у нестямі! Мені здається...

— Ну, й добре, хлопче,— сказав розчулений купець.— Ти щасливіший, ніж думаєш, чорт забирай! Адже й вона кохає тебе. Я знаю — можеш мені вірити.

І він примружив свої зелені очиці, дивлячись на прикажчика.

— Огюстино, Огюстино! — У захваті вигукнув Жозеф Леба.

Він уже хотів вибігти з кабінету, коли раптом відчув у себе на плечі залізну руку, і хазяїн, приголомшений почутим, одним посмиком притяг його до себе.

— До чого тут Огюстина? — спитав Гійом, і його голос умить заморозив бідолашного Жозефа Леба.

— Так це ж її... я кохаю... — затинаючись, пробелькотів прикажчик.

Збентежений своєю нездогадливістю, Гійом знову сів і обома руками стиснув свою стовбувату голову, щоб обміркувати безглузде становище, в якому він опинився. Жозеф Леба, присоромлений, охоплений розпачем, залишився стояти перед ним.

— Я мав на увазі Віргінію, Жозефе, — озвався нарешті купець із холодною гідністю.— Та я знаю — серцю не накажеш. Мені відома ваша скромність, забудьмо про це. Я ніколи не видам заміж Огюстину раніше, ніж Віргінію. Віднині ви одержуватимете десять відсотків з прибутку.

Прикажчик, якого кохання надихнуло не тільки мужністю, а й даром красномовства, благально склав руки і заговорив з таким палом і почуттям, що зумів похитнути рішучість старого купця. Якби йшлося про торгівлю, Гійом міг би опертися на тверді правила і прийняти те чи те рішення; але опинившись за тисячі льє від комерції, він мусив пливти по морю почуттів навмання, без компаса, геть розгубившись перед такою несподіванкою і, будучи від природи людиною доброю, почав відступати.

— Ох, Жозефе, хай йому всячина, та чи ти не знаєш, що між моїми дочками десять років різниці? Панна Шеврель теж не була красунею, а проте не мала підстав скаржитися на мене. Раджу й тобі вчинити, як я. Та не реви отак, ти що, з глузду з'їхав? Ну, чого тобі треба? Може, все якось і владнається, там побачимо. З кожної халепи є вихід. Беручи собі жінку, ми рідко умліваємо з кохання до неї. Збагнув? От і пані Гійом — вона аж надто побожна, і сам розумієш... Ну, гаразд, хлопче, можеш сьогодні взяти Огюстину під руку, коли до церкви підемо...

Такі фрази кидав навмання Гійом, сам не знаючи, як йому бути. Останні його слова закоханий прикажчик вислухав з невимовною

радістю; він уже думав і про те, як улаштувати долю Віргінії, ладячи її за одного з приятелів, а коли виходив із почорнілої від сажі контори, потис майбутньому тестеві руку і шепнув йому зі змовницьким виглядом, що усе буде гаразд.

"А що скаже дружина?" Ця думка не давала славному купцеві спокою, коли він залишився сам-один.

За сніданком пані Гійом та Віргінія, від яких торговець сукном поки що приховав свою невдачу, раз у раз із лукавим виразом поглядали на вкрай збентеженого Жозефа Леба. Сором'язливість прикажчика здобула йому щиру прихильність майбутньої тещі. Статечна купчиха навіть розвеселилася і з усмішкою поглядала на чоловіка, дозволивши собі кілька недвозначних жартів, що в цих патріархальних сімействах були в ужитку з давніх-давен. Вона завела розмову про те, чи вищий Жозеф за Віргінію, і попросила їх помірятися зростом. На ці невинні витівки, сповнені, проте, очевидного натяку, голова родини спохмурнів і виявив аж надмірну увагу до зовнішньої добропристойності, звелівши, щоб Огюстина, а не Віргінія взяла старшого прикажчика під руку, коли родина піде до церкви Святого Луппа. Здивована такою витонченістю чоловічих почуттів, пані Гійом ушанувала свого повелителя схвальним кивком голови. Отже, процесія вирушила з дому в такому порядку, який не міг заохотити сусідів до лихослів'я.

— Чи не здається вам, панно Огюстино, — сказав прикажчик, тремтячи від хвилювання,— що дружина заможного купця, такого, як, скажімо, пан Гійом, могла б дозволити собі більше розваг, ніж ваша шановна матуся, могла б носити коштовні прикраси, їздити у власній кареті? О, якби я одружився, я доклав би всіх зусиль, щоб моя дружина була щаслива. Я б не дозволив їй стояти за прилавком. Я думаю, що тепер жінки в торгівлі сукном менш потрібні, аніж раніше. Пан Гійом, звичайно, мав підстави робити, як він вважав за слушне, та й дружина його любила допомагати чоловікові в справах. Ну а з мого погляду, то досить буде, коли жінка, щоб не сидіти згорнувши руки, трохи займеться рахівництвом, листуванням, замовленнями, всякими дрібницями,

домашнім господарством. А після сьомої, коли крамниця зачиняється, я б розважався — виїздив до театру, в гості. Та ви не слухаєте мене?

— Аякже, слухаю, пане Жозефе. А якої ви думки про живопис? Чудове ремесло, чи не так?

— Справді, я знаю одного маляра, що фарбує стіни, пана Лурдуа. У нього водяться грошенята.

Отак розмовляючи, сімейство прибуло в церкву Святого Луппа. Там пані Гійом знову перебрала владу на себе й уперше посадила Огюстину поруч із собою. Віргінія сіла в четвертому ряду, поруч з Леба. Під час проповіді ніхто не помітив, що Огюстина поглядає на Теодора, який, стоячи біля колони, палко молився на свою мадонну, та коли стали підносити святі дари, пані Гійом завважила — трохи запізно! — що Огюстина тримає молитовника догори ногами. Достойна купчиха вже хотіла була добре вичитати дочці, але в ту саму мить, коли підвела голову й опустила вуаль, вона побачила, куди спрямований Огюстинин погляд. За допомогою окулярів пані Гійом добре роздивилася молодого художника, більше схожого своєю зовнішністю світського чепуруна на відставного кавалерійського офіцера, ніж на торговця з їхнього кварталу. Годі собі уявити, який гнів заклекотів у душі пані Гійом, адже вона пишалася тим, що бездоганно виховала дочок; вона розгадала в серці Огюстини таємне кохання і з притаманного їй святенництва та невігластва перебільшила його небезпеку. Вона вирішила, що дочка вкрай зіпсута.

— Ану тримайте молитовник як годиться, мадмуазель! — прошепотіла мати тихо, але сама не своя від люті.

Вона вихопила з доччиних рук молитовник, що викрив дівчину на злочині, і перевернула його.

— Не смійте озиратися, читайте молитви, а то вам доведеться мати справу зі мною,— додала мати.— Після служби я і батько поговоримо з вами.

Ці слова наче громом уразили сердешну Огюстину. Вона мало не зомліла. Але їй стало мужності приховати тривогу — вона боялася і за своє кохання, і боялася, що мати влаштує їй скандал тут-таки в церкві. Та глянувши на дівчину, неважко було здогадатися про її душевний стан — молитовник тремтів у неї в руках, і сльози капали на сторінки, які вона розгортала. Зустрівши палючий погляд, яким обдарувала його пані Гійом, художник зрозумів, що коханій загрожує небезпека, й пішов розлючений, готовий на все.

— Ідіть до себе в кімнату, мадмуазель! — звеліла пані Гійом дочці, коли повернулися додому.— Ми вас покличемо. І не смійте нікуди виходити.

Розмова між подружжям Гійомів відбувалася в такій таємниці, що спочатку нічого не можна було довідатися. Проте з жалю до сестри, яку вона ніжно втішала і підбадьорювала, Віргінія нишком підкралася під самі двері материної спальні, де відбувалася нарада, щоб підслухати бодай кілька слів. Під час першої такої виправи з третього поверху на другий вона почула, як батько вигукнув:

— Та ви хочете вбити свою дочку, паніматко!

— Бідолашна моя сестричко,— сказала Віргінія невтішній Огюстині, — батько на твоєму боці.

— А що зроблять вони з Теодором? — спитало невинне створіння.

Тоді цікава Віргінія знову спустилася на другий поверх і цього разу залишалася там довше. Так вона довідалася, що Леба закоханий в Огюстину.

В Книзі Буття було записано, що того пам'ятного дня дім Гійомів, завжди такий спокійний, мав перетворитися на пекло. Жозеф Леба був у розпачі, коли пан Гійом розповів йому, що Огюстина кохає іншого. Старший прикажчик, який уже умовив приятеля просити руки Віргінії, зрозумів, що всі його надії загинули. Віргінія, вражена тим, що Жозеф, по суті, відмовився від неї, захворіла на мігрень. До таких жахливих наслідків призвела розмова сам-на-сам між подружжям Гійомів, коли утретє за своє спільне життя вони не змогли дійти згоди. Нарешті, о четвертій пополудні, Огюстина, бліда, тремтяча, з червоними від сліз очима, постала перед батьком і матір'ю. Бідолашна дівчина наївно розповіла усю коротку історію свого кохання. Підбадьорена слонами пана Гійома, який пообіцяв спокійно вислухати її, вона трохи осміліла і зважилася вимовити перед батьками ім'я свого дорогого Теодора де Соммерв'є, лукаво підкресливши аристократичну частку "де". Віддавшись незвіданій радості говорити про свої почуття, вона знайшла в собі досить мужності і заявила з невинною рішучістю, що любить Теодора де Соммерв'є, що писала йому, а потім додала із слізьми на очах:

— Я ніколи не знатиму щастя, якщо ви мене віддасте за іншого.

— Ох, Огюстино, та чи ви собі уявляєте, що це таке — художник? — з жахом вигукнула мати.

— Замовкніть, паніматко! — суворо урвав дружину старий купець і, обернувшись до дочки, провадив: — Щоб ти знала, Огюстино, всі художники живуть у злиднях. Вони розтринькують гроші, і тому порядних людей серед них не буває. Я постачав сукно небіжчику панові Жозефу Верне, небіжчику панові Лекену і небіжчику панові Новеру9. О, коли б ти знала, що витворяли цей пан Новер і кавалер де Сен-Жорж, а надто пан Філідор із бідолахою Шеврелем, твоїм дідом! Які то були жартівники, як уміли вони заворожити своїми балачками, манерами... Та ніколи твій Сюмер... Сомюр...

— Де Соммерв'є, тату!

— Ну, нехай і де Соммерв'є! Так от, ніколи він не буде з тобою таким ласкавим, яким був зі мною кавалер де Сен-Жорж у той самий день, коли я домігся в комерційному суді вироку проти нього. Такими були в давнину люди вельможні.

— Але ж і Теодор належить до дворян, тату, і він писав мені, що багатий. Його батько до революції мав титул кавалера де Соммерв'є.

Почувши це, купець Гійом подивився на свою грізну "половину", яка роздратовано постукувала по підлозі носаком черевика і зберігала гробову мовчанку. Вона навіть намагалася не кидати гнівних поглядів на Огюстину і, здавалося, усю відповідальність за таку серйозну справу склала на чоловіка, адже її застережень ніхто не хотів слухати. Та попри свою позірну байдужість, вона вмить помітила, що Гійом уже готовий змиритися з катастрофою, яка не мала жодного стосунку до торгівлі, й вигукнула:

— Далебі, пане, ви надто поблажливі до своїх дочок!.. Але... Гуркіт екіпажа, що зупинився біля під'їзду, урвав цю обвинувальну промову, від якої старий купець не чекав нічого для себе приємного. За мить посеред кімнати уже стояла пані Роген і, окинувши поглядом трьох дійових осіб цієї домашньої сцени, мовила зверхнім тоном:

— Я все знаю, кузино!

Пані Роген мала одну істотну ваду: вона вважала, що дружина паризького нотаря може претендувати на роль світської дами.

— Я все знаю,— повторила вона,— і я прилетіла до вас із оливковою гілкою, як голубка в Ноїв ковчег. Цю алегорію я вичитала в "Генії християнства"10,— сказала вона, обернувшись до пані Гійом.— Таке порівняння має вам сподобатися, кузино. А знаєте, пан де Соммерв'є — чарівний молодик,— додала вона, звертаючись до Огюстини.— Сьогодні

він подарував мені мій портрет, зроблений пензлем справжнього майстра. Він коштує щонайменше шість тисяч франків.

Сказавши це, вона легенько вдарила пана Гійома по руці. Старий купець не втримався від звичної гримаси — скривив губи.

— Я добре знаю пана де Соммерв'є,— вела далі "голубка".— Ось уже два тижні як він буває на моїх вечірках, і всі від нього в захваті. Він розповів мені про свої прикрощі й просив бути йому заступницею. Сьогодні вранці я довідалася, що він обожнює Огюстину. Ви повинні віддати її за нього. Ох, кузино, не хитайте головою. Щоб ви знали, його скоро вшанують баронським титулом, і сам імператор начепив йому в Салоні орден Почесного легіону. Роген тепер у нього нотарем і знає про його справи. Так от, від своїх маєтків пан де Соммерв'є отримує дванадцять тисяч ліврів річного прибутку. А вам відомо, що тесть такої людини може стати значною особою — мером своєї округи, наприклад? Ви ж, мабуть, чули, що пан Дюпон здобув титул графа Імперії та сенатора тільки за те, що, будучи мером, з'явився привітати імператора з нагоди його вступу до Відня? Ви віддасте за нього Огюстину, повірте мені. Я сама обожнюю цього чарівного молодика. Таке кохання, як у нього до Огюстини, буває тільки в романах. Він ощасливить тебе, моя крихітко, і кожна жінка воліла б опинитися на твоєму місці. На моїх вечірках буває герцогиня де Карільяно, то вона просто зачарована паном де Соммерв'є. Лихі язики подейкують, ніби вона й приїздить до мене тільки заради нього, так ніби ново-спечена герцогиня може почувати себе ніяково в домі потомственої Шеврель, чиї предки вже сто років належать до шанованої буржуазії. Огюстино, я бачила твій портрет! — вигукнула пані Роген після невеличкої паузи.— Господи, який же він гарний! Ти знаєш, сам імператор захотів його подивитись! І сказав сміючись віце-коннетаблеві, що якби при його дворі, куди з'їжджаються королі з усієї Європи, було багато таких жінок, як ти, він і без війни запровадив би вічний мир. Ну хіба тобі не втішно таке почути?

Буря, що нею розпочався цей день, закінчилась, як і бурі в природі — спокійною, ясною погодою. Пані Роген так заморочила Гійомів своєю

балаканиною, вона торкнулася стількох струн у їхніх зачерствілих серцях, що кінець кінцем зачепила найслабкішу струну і виграла справу. В ту дивну епоху купці та банкіри більше ніж будь-коли були опановані манією родичатися з вельможною знаттю, і генерали Імперії вміло користувалися з таких настроїв. Пан Гійом чи не сам-один рішуче повставав проти цієї згубної моди. Він вважав незаперечними такі істини: щастя жінка може знайти тільки в шлюбі з чоловіком свого суспільного стану; кожен, хто вилазить надто високо, рано чи пізно впаде дуже низько; кохання так погано витримує домашні чвари, що для тривкого щастя необхідно знайти одне в одному надійні практичні якості; не годиться, коли одне з подружжя переважає знаннями друге, бо головне — взаєморозуміння. Якщо чоловік розмовлятиме по-грецькому, а жінка латиною, обоє ризикують померти з голоду,— Гійом сам вигадав це прислів'я. Такі невдалі шлюби він порівнював із старовинною матерією з шовку й вовни, де рано чи пізно шовк перетирає вовну. Та в людському серці таїться стільки марнославства, що обачність керманича, який так довго стернував кораблем під прапором, де красувався кіт, який грає в м'яча, стала піддаватися базіканню пані Роген. А його сувора дружина навіть першою визнала за можливе відступити від своїх твердих правил з огляду на сердечну прихильність дочки й погодилася прийняти у себе в домі пана де Соммерв'є, потай вирішивши піддати його якнайдоскіпливішому допиту.

Старий купець знайшов Жозефа Леба й повідомив його про те, як склалися обставини. О пів на сьому під скляним дахом їдальні, яку уславив художник, зібралися подружжя Рогенів, молодий живописець та його чарівна Огюстина, Жозеф Леба, що змирився із своєю недолею, і панна Віргінія — напад мігрені у неї минув. Подружжя Гійомів уже бачили в мріях, що їхні діти прилаштовані, а доля крамниці з котом, який грає в м'яча, віддана у надійні руки. їхнє задоволення досягло найвищої межі, коли за десертом Теодор подарував їм свою дивовижну картину, яку досі вони не мали нагоди побачити; на ній було зображено внутрішню обстанову старої крамниці, що їй вони завдячували таке незвичайне щастя.

— Як це люб'язно з вашого боку! — вигукнув купець Гійом.— Подумати лишень — адже за цю річ давали тридцять тисяч франків!

— Та тут і чепчик мій намальовано! — підхопила пані Гійом.

— А ці розгорнуті сувої сукна! — докинув Леба.— їх так і хочеться помацати рукою.

— Малювати тканину завжди цікаво,— сказав художник.— Але ми, сучасні живописці, були б щасливі, якби могли зрівнятися у цьому вмінні з митцями давніх часів.

— То ви любите тканини? — вигукнув татусь Гійом.— Чудово, чорт забери! Дайте руку, мій молодий друже. Якщо ви шануєте торгівлю, ми зрозуміємо один одного. А чому б її зневажати? Світ почався з торгівлі, якщо сам Адам продав рай за яблуко. Хоча, як на мене, він продешевив, бігме, продешевив!

І старий купець зареготав гучним, приязним сміхом, збуджений шампанським, яким він щедро частував усіх. Очі молодого митця ніби затуляла щільна пов'язка, і тому майбутні родичі здалися йому людьми напрочуд приємними. Настроєний до них вельми прихильно, він розвеселив їх кількома жартами найвишуканішого смаку. Отож Теодор де Соммерв'є усім сподобався. Увечері, коли вітальня, обставлена розкішними — за висловом самого Гійома — меблями, спорожніла, коли пані Гійом, переходячи від стола до каміна, від канделябрів до свічників, швидко дмухала на вогники, славний купець, який відзначався дивовижною прозорливістю в усьому, що стосувалося комерції або грошей, притяг до себе Огюстину й, посадивши її на коліна, мовив такі слова:

— Люба моя дитино, виходь за свого Соммерв'є, якщо тобі цього так хочеться. Ми дозволяємо тобі ризикнути своїм капіталом щастя. Але мене не одуриш отими тридцятьма тисячами франків, що їх платять за

псування клаптів доброго полотна. Легко нажиті гроші спливають, як вода. Хіба я не чув, як сьогодні той молодий шалапут заявив, що монети круглі — тому й котяться. Але вони круглі тільки для марнотратників і пласкі для людей ощадливих, які складають їх і примножують. Так от, дитино, цей юний красень обіцяє тобі карети, діаманти. Він має гроші — що ж, нехай витратить їх на тебе, bene sit*. Мене це не обходить. Але щодо твого посагу, то я не бажаю, щоб гроші, з такими зусиллями нажиті, пішли на екіпажі та всякі витребеньки. Хто гайнує гроші, не рахуючи, той ніколи не забагатіє. За сто тисяч екю твого посагу однаково не купиш весь Париж. Правда, настане день, коли ти одержиш ще кількасот тисяч франків, але, чорт забери, цього дня я змушу тебе чекати якомога довше. Отож я відвів твого судженого в куточок, і мені, тому, хто залагодив справу з банкрутством Лекока, було неважко умовити твого художника погодитися на роздільне володіння майном із дружиною. Я сам пригляну, щоб у контракті за всією формою було внесено дарчий запис, який він тобі обіцяє. Я ж бо сподіваюся стати дідусем, моя доню, і, чорт забери, хочу вже тепер подбати про своїх онуків. Заприсягнися ж мені, що без моєї поради ти ніколи не підпишеш жодного документа, в якому йтиметься про гроші, ну а якщо мені незабаром доведеться вирушити на побачення з твоїм дідом Шеврелем, то присягайся, що будеш радитися з молодим Леба, своїм зятем. Обіцяй мені це.

* Чудово, хай буде так (латин.).

— Гаразд, тату, обіцяю.

Почувши ці слова, мовлені ніжним голосом, старий купець розцілував дочку в обидві щоки. Того вечора всі закохані заснули майже мирним сном — як і подружжя Гійомів.

Через кілька місяців після тієї пам'ятної неділі головний вівтар церкви Святого Луппа став свідком двох цілком несхожих вінчань. Огюстина й Теодор постали там у всьому блиску щастя, в розкішних уборах, їхні очі сяяли коханням, на них чекала чудова карета. Приїхавши разом з

батьками в найманому екіпажі, Віргінія, у досить скромному вбранні, смиренно йшла за молодшою сестрою, спираючись на руку батька, мов тінь, необхідна для гармонійного сприйняття картини, виконаної в осяйних барвах. Пан Гійом доклав усіх зусиль, щоб Віргінію обвінчали раніше, ніж Огюстину; але він з прикрістю бачив, як за кожної нагоди вище й нижче духівництво зверталося до елегантнішої нареченої. Він чув, як дехто з його сусідів хвалив Віргінію за тверезий розум — вона, мовляв, зробила серйозніший вибір і лишилася вірна своєму кварталу. Водночас було кинуто кілька ядучих дотепів на адресу Огюстини, яка виходила заміж за художника, за "благородного"; сусіди з жахом додавали, що коли навіть Гійомів опанувала пиха, то кінець суконній торгівлі! Один старий торговець віялами сказав, що цей марнотрат незабаром пустить молоду дружину з торбою попідтинню, і Гійом in petto# похвалив себе за передбачливість, виявлену при укладанні шлюбної угоди. Увечері, після пишного балу, що закінчився такою щедрою вечерею, яку нинішнє покоління навіть уявити собі не може, старе подружжя Гійомів залишилося у своєму домі на вулиці Коломб'є, де гуляли весілля; молоде подружжя Леба повернулося у найманому весільному екіпажі в старий дім на вулиці Сен-Дені, щоб стернувати баркою під прапором кота, який грає в м'яча; художник, сп'янілий від щастя, схопив кохану свою Огюстину на руки й виніс її до карети, а коли карета прибула на вулицю Трьох Братів, він знову ж таки на руках переніс молоду дружину в покої, прикрашені всіма мистецтвами.

В душі (латин.).

Шалена пристрасть володіла Теодором майже цілий рік, і жодна хмарка не затьмарювала голубого неба, під яким жило молоде подружжя. Жилося закоханим легко. Теодор розцвічував кожен день дивовижними візерунками насолод, він знаходив втіху не лише в поривах жаги, а й у солодкій знемозі тихої ніжності, коли душі так високо підносяться в екстазі, що забувають про тілесне злиття. Не замислюючись, не вагаючись, Огюстина пливла в бурхливому потоці свого щастя, вона вся віддавалася дозволеній і святій шлюбній любові і ще вважала, що лишається в боргу перед коханим, а тому в своїй

простоті та наївності не знала ні кокетливих відмов, ні тієї влади, яку молода світська жінка може здобути над чоловіком уміло розрахованими примхами; вона занадто кохала, щоб заглядати в майбутнє, і не уявляла собі, що це солодке життя може коли-небудь урватися. Будучи для чоловіка джерелом усіх насолод, вона почувала себе щасливою і вірила, що незгасне почуття любові завжди буде найпрекраснішою її окрасою, а відданість та покірливість — її вічними принадами. Радість кохання надавала її вроді сліпучого блиску, вселяла їй гордість і переконаність у тому, що вона завжди пануватиме над чоловіком, котрий так легко спалахує, як Соммерв'є. Отож заміжжя не навчило Огюстину нічого іншого, крім кохання. У сп'янінні щастям вона залишилася тією самою неосвіченою дівчиною, що жила в глухому закутні на вулиці Сен-Дені й навіть не думала, що їй слід би опанувати манери, освіту й тон вищого товариства, в якому віднині їй судилося жити. Коли вона говорила слова кохання, то вкладала у свою мову певну гнучкість розуму і тонкість виразу, але це мова, притаманна всім жінкам, коли їх цілком поглинає пристрасть — їхня стихія. Якщо ж несамохіть вона висловлювала думку, суперечну поглядам Теодора, молодий художник лише сміявся — так сміються з помилок чужоземця, що калічить чужу мову, хоча кінець кінцем такі помилки починають дратувати, якщо він не навчиться виправляти їх. Незважаючи на таке палке кохання, наприкінці року, не менш щасливого, ніж скороминущого, Соммерв'є одного ранку відчув потребу знову взятися за пензель і повернутися до своїх звичок. Огюстина була вагітна. Він знову зустрівся з давніми друзями. Весь той рік, коли його молода дружина, в муках народивши свого первістка, годувала й доглядала його, він, звичайно, наполегливо працював, але іноді знову починав шукати розваг у світському товаристві. Найохочіше він бував у домі герцогині де Карільяно, якій зрештою пощастило прихилити до себе знаменитого художника. Коли Огюстина цілком одужала, коли її син перестав вимагати постійної опіки, яка не дозволяє матері прилучатися до світських розваг, Теодор захотів спізнати ту втіху вдоволеного самолюбства, яка опановує нас, коли ми з'являємося в світі з вродливою дружиною, предметом заздрощів і захоплення. Бувати в салонах, сяючи там віддзеркаленим блиском слави Теодора, бачити, як їй заздрять жінки, стало для Огюстини новим джерелом радощів; але це

був останній промінчик, який іще відкидало її подружнє щастя. Самолюбство Теодора де Соммерв'є страждало, коли, незважаючи на всі зусилля Огюстини, вона несамохіть виявляла своє невігластво, неохайність своєї мови та обмеженість розуму. Протягом двох з половиною років перше сп'яніння коханням приборкувало незалежну вдачу де Соммерв'є, та коли воно увійшло в звичку, відродилися колишні вподобання художника, що на якийсь час відхилилися від усталеного напряму. Поезія, живопис та вишукані втіхи уяви мають над людьми високого духу невід'ємні права. Ці потреби сильної душі давали знати про себе завжди, тільки у перші два роки подружнього життя Теодор знайшов для них нову поживу. Та коли художник перейшов через поле кохання і, як дитина, жадібно нарвав цілий сніп троянд та волошок, не помічаючи, що вони вже сипляться в нього з рук, картина змінилася. Показуючи дружині ескізи своїх найкращих творів, Соммерв'є незмінно чув вигук, подібний до вигуку татуся Гійома: "Ох і гарно ж!" Це позбавлене справжнього інтересу захоплення диктувалося не сумлінною оцінкою, а довірливістю кохання. Один-єдиний погляд чоловіка тішив Огюстину більше, ніж найпрекрасніша картина. Уся висока духовність зосереджувалася для неї в царині почуття. Зрештою, Теодор мусив змиритися з невблаганною істиною: його дружина не відчувала поезії, вона не жила у його сферах, не розуміла його забаганок, його радощів і печалей, була несприятлива до його фантазій; вона твердо ступала по буденній землі в буденному світі, тоді як він витав у небі. Люди пересічного розуму не можуть уявити собі, як страждає обдарована істота, коли, пов'язана з іншою істотою найінтимнішим почуттям, вона змушена пригнічувати в собі найдорожчі прояви мислі, коли образи, породжені чародійною силою творчості, на мить з'явившись із небуття, туди ж і повертаються. Для митця така мука здається тим нестерпнішою, що почуття, яке він плекає до своєї подруги, велить йому нічого від неї не таїти й ділитися з нею не тільки душевними переживаннями, а й найзаповітнішими думками. Не можна безкарно притлумлювати в собі поклик природи: вона наполеглива, як сама необхідність — тобто природа суспільна. Соммерв'є замикався у мовчанці й усамітнювався в майстерні, сподіваючись, що постійне спілкування з митцями допоможе дружині позбутися неуцтва, розвине в ній ті зародки нерозбудженої

духовності, якою, на думку людей високого покликання, обдаровані всі; але Огюстина була надто побожна, щоб не злякатися властивого митцям тону. Так, на першому ж обіді, що його дав Теодор, вона почула, як один молодий художник сказав з дитячою легковажністю, якої вона неспроможна була зрозуміти і яка вибачає будь-який безбожницький жарт: — Погодьтеся, пані, що ваш рай нічим не кращий, аніж Рафаелів "Спас". А мені вже набридло дивитися на цю картину.

Таким чином Огюстина внесла в товариство цих обдарованих людей дух скутості, вона обмежувала їхню свободу. А коли обмежують їхню свободу, митці невблаганні: вони або втікають, або починають глузувати. Окрім інших своїх кумедних рис, пані Гійом завжди трималася з пихатою гідністю, вважаючи, що саме так слід поводити себе жінці заміжній, і Огюстина, хоч вона часто сміялася з материної манірності, не змогла вберегтися, щоб у чомусь не наслідувати її. Надмірна сором'язливість пані де Соммерв'є, якої іноді не можуть уникнути жінки доброчесні, стала приводом для кількох ескізів олівцем — невинних жартів, що не ображали почуття тактовності, й тому Соммерв'є не мав причин сердитися на приятелів. Бо навіть якби ці насмішки були й жорстокішими, друзі, зрештою, мали право в такий ухильний спосіб висловлювати Теодорові своє невдоволення. Але ніщо не минає марно для душі такої сприйнятливої до всіх вражень, як душа Теодора. Його почуття до дружини почало холонути, і що далі, то більше. Щоб досягти подружнього щастя, треба здертися на гору, вершина якої нависає над слизьким урвищем — і ось кохання художникове покотилося з цього крутосхилу вниз. Він вирішив, що дружина неспроможна оцінити ті моральні умовисновки, якими він виправдовував у власних очах своє нове ставлення до неї, і не вважав себе винним, приховуючи від неї думки, яких вона нездатна була зрозуміти, та вчинки, непрощенні з погляду міщанського світобачення. Огюстина замкнулася в похмурій і мовчазній скорботі. Через ці приховані почуття між подружжям виросла стіна, що з кожним днем ставала усе товщою. Хоча чоловік був і далі уважний до Огюстини, її серце стискалося, коли вона бачила, що він береже для інших ті скарби розуму й таланту, що їх колись складав до її ніг. Буваючи в світському товаристві, вона стала дослухатися до звичних жартівливих

розмов про чоловічу невірність і витлумачила їх не на свою користь. Вона не дорікала Теодорові, але в усьому її поводженні читався німий докір. Після трьох років подружнього життя ця молода і вродлива жінка, що здавалася такою блискучою у своєму розкішному екіпажі, що втішалася багатством і славою, жінка, якій заздрили стільки людей, котрі дивилися на життя поверхово й були нездатні правильно оцінити обставини, ця жінка стала жертвою глибокого смутку. її рум'янець побляк, вона міркувала, вона порівнювала; і нещастя розгорнуло перед нею перші сторінки досвіду. Вона постановила мужньо виконувати свій обов'язок дружини й матері, сподіваючись, що некорислива відданість рано чи пізно поверне їй кохання чоловіка. Та ці надії не справдилися. Коли Соммерв'є виходив, стомлений, із майстерні, Огюстина не завжди встигала ховати своє рукоділля, і він не міг не помітити, що дружина з копіткою ретельністю доброї господині лагодила білизну. Вона великодушно й не ремствуючи оплачувала рахунки чоловіка, що бездумно розтринькував гроші, але, прагнучи зберегти статок свого любого Теодора, майже не витрачалася тепер на власні потреби і стала надзвичайно ощадлива в дрібницях домашнього побуту. Така поведінка несумісна з безтурботністю митців, які не знають стриму, коли втішаються життям і, закінчуючи його, ніколи не дивуються, що помирати їм доводиться в злиднях.

Немає сенсу описувати, як поступово згасали осяйні барви медового місяця подружжя де Соммерв'є і як нарешті їх огорнув непроглядний морок.

Одного вечора засмучену Огюстину навідала подруга й завела розмову про герцогиню де Карільяно — молода жінка вже не раз чула від свого Теодора захоплені відгуки про цю вельможну даму. Й ось тепер у зловтішно-співчутливих словах подруга розкрила їй очі на справжній характер приязні, яку Соммерв'є почував до знаменитої кокетки, що красувалася при імператорському дворі. В двадцять один рік, у повному розквіті юності та краси, Огюстина довідалася, що чоловік зраджує її з жінкою, якій уже тридцять шість років. Глибоко нещаслива, самотня посеред розваг світського товариства, сердешна пані де Соммерв'є

зовсім перестала розуміти, чому нею так захоплюються і так їй заздрять. А тим часом її краса набула нової принадності: риси її обличчя дихали лагідним смутком безнадії, блідість свідчила про зневажене кохання. Незабаром коло неї стали упадати найдосвідченіші спокусники, але вона залишалася неприступною і доброчесною. Кілька зневажливих слів, які вихопилися в Теодора, вкинули її в гнітючий розпач. Перед її очима ніби зблиснуло фатальне світло, і в ньому вона виразно побачила, наскільки нетривкий їхній союз, зрозуміла, що вбогість її освіти заважає повному злиттю її душі з душею чоловіка. Вона так кохала Теодора, що все йому прощала й винуватила тільки себе. Вона плакала гіркими слізьми і надто пізно збагнула, що в шлюбі може проявитися чисто духовна несумісність, як ото буває несумісність характерів або суспільного становища. Згадуючи весняну пору свого кохання, вона відчула, яким неосяжним було недавнє щастя, і дійшла висновку, що за такий багатий ужинок кохання, мабуть, можна розплатитися, тільки страждаючи все подальше життя. Проте Огюстина надто палко кохала, щоб утратити всяку надію. Отож вона вирішила, що й у двадцять один рік не пізно здобути освіту, розвинути свою уяву і навчитися бодай розуміти чоловіка, якого вона обожнювала.

"Хоч я й не стану поетом, але принаймні розумітиму поезію",— сказала вона собі.

І напруживши всю свою волю, всю силу, якої надає жінці кохання, вона спробувала змінити свою вдачу, вподобання і звички. Вона поглинала книжку за книжкою, вона терпляче вивчала їх, але домоглася тільки того, що її невігластво стало менш помітне. Гнучкість розуму і невимушеність розмови або даються від природи, або є наслідком виховання з колиски. Огюстина навчилася цінувати музику, втішатися нею, але не могла заспівати з витонченим смаком. Вона навчилася розуміти літературу й красу поезії, але вже не спромоглася прикрасити ними свою недорозвинену пам'ять. Вона з приємністю слухала світські розмови, але сама не могла сказати нічого дотепного. Релігійні уявлення та забобони, що вкоренилися у ній змалку, перешкоджали цілковитому розкріпаченню її інтелекту. Крім того, в Теодоровій душі виникло

упередження проти неї, якого вона неспроможна була здолати. Художник глузував із тих, хто вихваляв його дружину, і мав для цього всі підстави; він так пригнічував це юне і безпорадне створіння, що в його присутності Огюстина тремтіла. Все її єство прагнуло догодити чоловікові, й вона відчувала, що її розум, її знання розчиняються в одному-однісінькому почутті. Навіть вірність Огюстини не подобалася її невірному чоловікові — здавалося, він штовхав свою дружину на зраду, пояснюючи її доброчесність тупістю почуттів. Марно Огюстина силкувалася переробити свої уявлення, переломити себе на догоду примхам та фантазіям чоловіка, присвятити себе його егоїзмові та марнославству — її самозречення не принесло плодів. Можливо, вони обоє проґавили ту мить, коли душі можуть зрозуміти одна одну. Якось чутливе серце молодої жінки зазнало надто жорстокого удару, і їй здалося, що всі узи почуттів між нею і Теодором порвалися. Вона замкнулася в собі. Але незабаром Огюстині сяйнула фатальна думка: піти шукати співчуття та поради у родичів.

І ось одного ранку вона вийшла з карети перед гротескним фасадом непоказного, зануреного в тишу дому, де минуло її дитинство. Вона зітхнула, побачивши вікно, звідки послала перший поцілунок тому, хто сьогодні наповнив її життя і славою, і горем. Нічого не змінилося в стародавньому притулку чесних крамарів, тільки торгівля сукном розквітла там іще пишніше. Місце за прилавком, де колись сиділа Огюстинина мати, тепер зайняла Віргінія. Свого зятя засмучена молода жінка застала вельми заклопотаним; за вухом у нього стриміло перо, і він слухав її неуважно, думаючи про щось своє. З деяких грізних ознак Огюстина зрозуміла, що відбувається переоблік товарів, і Жозеф, попросивши пробачення, покинув її. Сестра була на неї сердита і зустріла її досить холодно. Адже ставши блискучою світською дамою, Огюстина нечасто заїздила до родичів у своїй розкішній кареті. Дружина обачливого Леба подумала, що головною причиною цього ранкового візиту були гроші, й намагалася зберігати стриманий тон. Огюстина тільки всміхнулася, розгадавши сестрині думки. Дружина художника переконалася, що мати знайшла у Віргінії гідну наступницю, яка пильно берегла старовинну честь торговельного закладу, прикрашеного

вивіскою з котом, який грає в м'яча. Тільки й того, що Віргінія не носила чепчика з лопатями. Правда, за сніданком Огюстина помітила в порядках дому деякі зміни, що робили честь здоровому глуздові Жозефа Леба: прикажчики тепер лишалися й за десертом; їм дозволялося брати участь у розмові; щедра трапеза свідчила про достаток, хоч і без розкоші. Молодій чепурусі впали в око квитки в ложу Французького театру, де, як вона пригадала, їй траплялося вряди-годи бачити сестру. На плечах у пані Леба накинута була розкішна кашемірова шаль, що свідчило про щедрість її чоловіка. Одне слово, подружжя ішло в ногу із сучасністю. Огюстина була щиро зворушена, майже цілий день спостерігаючи щастя, — правда, тихе, без особливих пристрастей, але й без бур,— яким утішалося це подружжя, об'єднане цілковитою спільністю інтересів. Вони сприймали життя як комерційну діяльність, де насамперед треба високо нести марку своєї фірми. Не знайшовши в чоловікові сильного кохання, дружина подбала, щоб розвинути в ньому це почуття. Жозеф Леба непомітно навчився шанувати і берегти Віргінію; і тривалий час, який знадобився для того, щоб розквітло сімейне щастя цього подружжя, став запорукою його довговічності.

Коли Огюстина, плачучи, розповіла про свою сумну долю, їй, звичайно, довелося вислухати цілий потік загальників, якими щедро постачила Віргінію мораль вулиці Сен-Дені.

— Наша сестра потрапила в біду, жінко,— сказав Жозеф Леба.— Що ж, спробуймо дати їй добру пораду.

І спритний торговець почав доскіпливо розбирати закони та звичаї, які могли б допомогти Огюстині знайти вихід з її тяжкої безвиході. Він, так би мовити, занумерував усі міркування, розкласифікував їх за значущістю в окремі категорії, наче йшлося про товари різного гатунку; потім поклав їх на терези, зважив і дійшов висновку, що в цьому скрутному становищі лишається тільки вдатися до рішучого кроку, який цілком суперечив почуттям Огюстини — а вона досі кохала свого чоловіка,— і ці почуття пробудилися з усією силою, коли Жозеф Леба порадив їй звернутися в суд.

Подякувавши родичам, Огюстина повернулася додому ще в більшому сум'ятті, ніж була до зустрічі з ними. І тоді вона зважилася поїхати в старовинний дім на вулиці Коломб'є, маючи намір розповісти про свою біду батькові й матері, бо вона уподібнилася до тих хворих, які в розпачі вдаються до всіх засобів і довіряють навіть шептанню баби-знахарки. Старі батьки зустріли дочку з такою бурхливою радістю, що вона була вкрай зворушена. Цей візит вони сприйняли як розвагу, рівнозначну дорогоцінному скарбові. Вже чотири роки вони пливли по життю, наче мореплавці без мети і без компаса. Сидячи біля каміна, розповідали одне одному про те, скільки втрат зазнали в період "максимуму", скільки закуповували колись сукна, до яких пересторог удавалися, щоб уникнути банкрутства, а найчастіше згадували про знаменитий крах Лекока — цю битву під Маренго11, в якій старий Гійом зіграв роль Наполеона. Обговоривши в усіх подробицях ті знаменні події, вони починали пригадувати, в які роки під час переобліку товарів виявлявся особливо значний прибуток, знову й знову розповідали одне одному давні історії кварталу Сен-Дені. О другій годині старий Гійом ішов глянути, як ідуть справи в торговельному закладі, над яким красувався кіт з ракеткою в лапах. Повертаючись додому, він зупинявся біля всіх крамниць, що колись із ним суперничали, і молоді крамарі намагалися залучити старого купця до якої-небудь ризикованої оборудки, від чого він, за своїм давнім звичаєм, і тепер категорично не відмовлявся. Два добрих нормандських коня гинули від ожиріння у стайні, бо пані Гійом веліла їх запрягати лише по неділях, коли їздила на святкову месу до парафіяльної церкви. Тричі на тиждень статечне подружжя влаштовувало звані обіди. Завдяки впливові свого зятя де Соммерв'є татуся Гійома призначили членом комітету з питань обмундирування війська. Відтоді як чоловік обійняв цю високу адміністративну посаду, пані Гійом вирішила, що їм слід жити з шиком: її кімнати були тепер захаращені безліччю золотих та срібних речей і позбавленими всякого смаку дорогими меблями, отож звичайне собі помешкання тепер виблискувало, наче каплиця. Ощадливість і марнотратство ніби змагалися між собою в кожній дрібничці обстави цього особняка. Здавалося, що навіть купівля свічника була для пана Гійома не просто купівлею, а вкладенням капіталу. Посеред цього базару, багатство якого

свідчило про знудженість старого подружжя, знаменита картина Теодора де Соммерв'є займала почесне місце, вона була розрадою Гійомів — разів по двадцять на день, озброївшись окулярами, підходили вони подивитися на сцену із свого колишнього життя, такого радісного та діяльного.

Побачивши оселю батьків, де від усього віяло старістю та вульгарним смаком, подивившись на ці два створіння, які, здавалося, були викинуті ураганом життя на золоту скелю, далеко від світу та від усього живого, Огюстина була приголомшена. Вона споглядала тепер другу половину картини, яка вразила її в домі Жозефа Леба,— це було життя діяльне і водночас застигле, якесь машинальне інстинктивне вовтузіння, схоже на існування бобрів. І тоді, згадавши про своє горе, Огюстина відчула гордість; вона подумала, що всі її прикрощі мають своїм джерелом щастя, яке тривало аж півтора року і за яке, на її думку, можна було віддати тисячу ось таких до моторошного жаху нікчемних животінь. Одначе вона приховала це не надто доброзичливе почуття, вона виявила перед старими батьками усі набуті віднедавна чари свого розуму, кокетливу ніжність, якої її навчило кохання, і настроїла їх спокійно вислухати розповідь про свої подружні прикрості. Старі люди полюбляють вислуховувати такі звіряння. Пані Гійом захотіла довідатися про найдрібніші подробиці цього дивовижного життя, що видалося їй чимось казковим. Навіть у "Мандрах барона де Лаонтана", які вона вже кілька разів починала читати і ніколи не закінчувала, вона не змогла б вичитати таких неймовірних речей — а там же йшлося про життя канадських дикунів!

— Що ти говориш, моя дитино? То твій чоловік зачиняється з голими жінками, і ти, дурна, віриш, ніби він їх тільки малює?

Вигукнувши це, стара купчиха поклала окуляри на робочий столик, розгладила спідницю і, сплівши пальці, уперлася руками в коліна, підняті грілкою — її улюбленою підніжкою.

— Але ж усі художники малюють із живої натури.

— Він, бач, остерігся сказати нам про це, коли просив твоєї руки. Якби я знала, що він таке витворяє, то ніколи не видала б за нього дочку. Така гидота суперечить заповідям Божим. А коли, ти кажеш, він повертається додому?

— О першій, о другій ночі...

Старі переглянулися, вражені й приголомшені.

— То він грає в карти? — спитав пан Гійом.— Коли я був молодий, лише картярі поверталися додому так пізно.

Огюстина скривила гримаску, відкидаючи це звинувачення.

— Ти, мабуть, терпиш люті муки, коли чекаєш його вночі? — правила своєї пані Гійом.— Та ні, не думаю, ти, звичайно, лягаєш спати, так? І це страховище, програвшись до цурки, повертається розлючене і будить тебе, так?

— Та ні, мамо, навпаки, він часто повертається дуже веселий. А коли погода гарна, то навіть пропонує мені встати і їхати з ним гуляти в Булонський ліс.

— У ліс посеред глупої ночі? Чи у вас таке мале помешкання, що йому тісно в своїх кімнатах, у своїх вітальнях, і він знай утікає з дому?.. А може, він, душогуб, витягає тебе на ці прогулянки умисне, що ти застудилася? Він хоче спекатися тебе. Де це бачено, щоб чоловік статечний, діловий гасав ночами в лісі, мовби вовкулака?

— Але зрозумійте, мамо, він же художник, йому треба набиратися вражень. Він любить сцени, які...

— О, я б йому такі сцени влаштовувала! — вигукнула пані Гійом, уриваючи дочку.— Як ти можеш розводити церемонії з цим чоловіком?

По-перше, мені не подобається, що він п'є саму воду. Це шкідливо для здоров'я. І чому він уникає дивитися на жінок, коли вони їдять? Що за химери! Та він схиблений. Це просто жах — усе, що ти нам розказала! Хіба то по-людському, коли чоловік зникає з дому, не сказавши й слова, і повертається аж через десять днів? А потім запевняє, ніби їздив у Дьєп малювати фарбами море — та хіба море фарбують? Він верзе тобі небилиці.

Огюстина не встигла рота розкрити, щоб захистити чоловіка, як пані Гійом владним порухом руки, якому дочка за давньою звичкою скорилася, зупинила її й сухо провадила:

— Більш нічого не кажи мені про цього чоловіка. Він і до церкви приходив тільки для того, щоб тебе знадити, щоб ти вийшла за нього заміж. А безбожники, вони на все здатні. Хіба Гійом посмів би щось приховувати від мене, пропадати по дві доби невідомо де, а потім молоти мені нісенітницю?

— Люба матусю, ви надто суворо судите видатних людей. Вони не були б такими талановитими, коли б мислили, як усі.

— Ну то й хай твої талановиті сидять одинцем! Навіщо вони одружуються? Ви тільки подумайте! Чоловік талановитий занапащає дружину, і це добре, бо він, бачте, талановитий! Подумаєш, яка дивовижа — талант! Так ніби йому дозволено називати чорне білим, не давати людям рота розтулити! Він, бачте, вимагає, щоб усе було по-його, щоб кожен танцював під його дудку, щоб дружина веселилася, коли йому весело, і журилася, коли йому сумно!

— Але ж, мамо, людям із багатою уявою властиво...

— Ет, не тороч мені про його "багату уяву"! — заперечила пані Гійом, знову уриваючи дочку.— Нема чого сказати — чудова в нього уява, просто-таки чудова! Що то за чоловік, якому раптом забандюрилося, не

порадившись із лікарем, їсти самі овочі? Якби він робив це з побожності — інше діло, але ж він у Бога вірує не більше, ніж який-небудь гугенот. Чи бачено, щоб чоловік любив коней і не любив свого ближнього, накручував собі волосся, як поганин, прикривав статуї мусліном, зачиняв удень віконниці, щоб працювати при лампі? Та з такою поведінкою він, либонь, і в кишла розпусти вчащає. Порадься з панотцем Лоро, вікарієм церкви Святого Сульпіція, спитай, що він про все це думає, і він скаже тобі, що твій чоловік не по-християнському живе...

— О матусю, як ви можете таке думати!

— Атож, думаю! Ти любила його й тому досі нічого не помічала. А от я пам'ятаю, як уже в перші дні після того, як ви побралися, зустріла його на Єлісейських Полях. Він був верхи і — уяви собі! — то скакав чвалом, а то раптом притримає коня і пускає його повільною ступою. Я ще тоді подумала: "Еге, та у нього не всі клепки на місці!"

— Ох я молодець! — вигукнув пан Гійом, потираючи руки.— Як добре я вчинив, що забезпечив тобі при одруженні роздільне володіння майном із цим пришелепуватим!

А коли Огюстина необачно розповіла про справжні кривди, яких зазнавала від чоловіка, батьки спочатку заніміли від обурення, та тільки-но пані Гійом здобулася на голос, вона заговорила про розлучення, і тоді наче прокинувся й старий купець, здавалося б, до всього байдужий. Спонукуваний любов'ю до дочки і передчуваючи, яке пожвавлення внесе судовий процес у його одноманітне життя, старий Гійом узяв слово. Він теж висловився за розлучення, став обговорювати всі деталі справи, був готовий негайно ж таки звернутися в суд, сказав дочці, що візьме на себе всі видатки, побачиться з суддями, стряпчими, адвокатами, переверне небо й землю. Вкрай наполохана, пані де Соммерв'є відмовилася від батькових послуг, сказавши, що не хоче розлучатися з чоловіком, хай навіть їй доведеться страждати вдесятеро більше, й припинила розмову про свої нещастя. Стомившись і від батьківських утішань, і від безмовних дрібних знаків уваги, якими старі марно

намагалися розрадити дочку в її горі, Огюстина повернулася додому, відчуваючи, що неможливо навчити людей обмежених правильно судити про людей обдарованих. Вона зрозуміла, що жінка повинна від усіх, навіть від батьків, приховувати своє горе, яке так рідко знаходить співчуття. Те, що відбувається у високих сферах емоцій, можуть оцінити тільки люди благородного духу, які в тих сферах живуть. У всіх проявах поведінки нас мають право судити лише ті, хто перебуває з нами на одному духовному рівні.

Отож бідолашна Огюстина знову опинилася в холодній атмосфері власного дому, віддана на поталу своїм гнітючим роздумам. Навчання перестало її цікавити, адже воно не повернуло їй чоловікового серця. Втаємничена в життя цих полум'яних душ, проте позбавлена джерел їхнього натхнення, вона з усією силою поділяла їхні страждання, проте так і не змогла прилучитися до їхніх утіх. Вона відчувала тепер огиду до світу, який здавався їй жалюгідним та нікчемним супроти життя пристрастей. Одне слово, вона в усьому зневірилася. Та якось увечері їй сяйнула думка, що освітила морок її журби, наче небесний промінь. Ця думка могла виникнути лише в такій чистій і доброчесній душі, як душа Огюстини. Вона надумала сходити до герцогині де Карільяно, і не для того, щоб попросити ту даму повернути їй серце чоловіка, а щоб довідатись, якими хитрощами вона зуміла його в неї викрасти, щоб прихилити горду аристократку до матері дітей її друга, пом'якшити її й попросити сприяти майбутньому щастю подружжя де Соммерв'є в тій самій мірі, в якій вона стала причиною його краху. І ось одного дня, переборовши свою сором'язливість і озброївшись надприродною мужністю, Огюстина десь о другій годині сіла в екіпаж, сповнена рішучості проникнути в будуар знаменитої кокетки, яка ніколи не з'являлася на люди раніше, ніж о цій порі. Пані де Соммерв'є досі не доводилося бувати в старовинних розкішних палацах Сен-Жерменського передмістя. Коли вона пройшла через просторі передпокої, піднялася грандіозними сходами й потрапила до величезної вітальні, навіть тепер, посеред зими, заставленої живими квітами і оздобленої з тим витонченим смаком, який властивий жінкам, що народилися в розкоші або змалечку засвоїли вишукані звички аристократії, Огюстина відчула, як боляче

стислося в неї серце: вона позаздрила таємницям цієї розкоші, про яку раніше не мала уявлення, вона потрапила в атмосферу справжньої величі й зрозуміла, чому цей дім так приваблює її чоловіка. Дійшовши до покоїв герцогині, Огюстина пережила гостре почуття ревнощів і майже розпачу. її привело в захват розташування меблів; ширми, завіси і тканини, якими були оббиті стіни, свідчили про витонченість насолод. Тут і безлад перетворювався на вишукану красу', розкіш підкреслювала якусь зневагу до багатства. Повітря було насичене ніжними пахощами, які тішили нюх. Всі деталі обстави відповідали виду, що крізь дзеркальні вікна відкривався на зелені моріжки й дерева саду. Тут усе було спокусою, але розрахунок зовсім не відчувався. Витончений смак господині цих покоїв було помітно в кожній дрібничці. Роздивляючись вітальню, в якій вона чекала, пані де Соммерв'є намагалася з вигляду речей розгадати вдачу суперниці, але у безладі, з яким вони були розкидані, і в симетрії було щось непроникне, й для простодушної Огюстини усе це здавалося книгою за сімома печатями. Вона збагнула лише одне: що герцогиня — жінка виняткова. І журливі думки опанували безталанну молоду жінку.

"Ось воно як! — сказала собі вона.— Либонь, і справді митцеві недосить мати біля себе просте й любляче серце! Мабуть, щоб урівноважити пориви своїх буйних душ, вони тягнуться до жінок, які не поступаються їм у силі почуттів! Коли 6 я була вихована, як ця жінка, то принаймні могла б боротися із нею однаковою зброєю.

— Я ж вас попередила — мене нема вдома!

Хоча цю фразу, коротку й суху, було мовлено в будуарі майже пошепки, Огюстина її почула, і серце в неї закалатало.

— Ця дама вже тут,— відповіла покоївка.

— Та ви з глузду з'їхали! Просіть, нехай увійде,— сказала герцогиня.

Другу фразу вона промовила вже голосно, з лагідною люб'язністю в голосі, розраховуючи на те, щоб її почули.

Огюстина боязко увійшла. Герцогиню вона побачила в глибині прохолодного будуару — господиня дому напівлежала у млосній позі на турецькому дивані, обтягнутому зеленим оксамитом, у півколі, утвореному м'якими складками мусліну, підбитого жовтим атласом. Прикраси з позолоченої бронзи, розташованої з вишуканим смаком, увінчували цей своєрідний балдахін, під яким герцогиня здавалася античною статуєю. Темний колір оксамиту яскраво вирізняв усі її принади. Вигідне для її краси тьмяне світло здавалося радше відсвітом, аніж світлом. Рідкісні квіти підводили свої запашні голівки над розкішними севрськими вазами. В ту мить, коли перед очима враженої Огюстини відкрилася вся ця картина, вона йшла так повільно, що змогла перехопити погляд спокусниці. Цей погляд, здавалося, говорив комусь — хоча спершу дружина художника нікого в будуарі не помітила: "Залишіться. Ви помилуєтеся вродливою жінкою, а я менш нудитимуся цими відвідинами".

Герцогиня підвелася назустріч Огюстині й посадовила її поруч себе.

— Якій щасливій нагоді завдячую я радість бачити вас? — спитала вона з чарівливою усмішкою.

"Навіщо така фальш?" — подумала Огюстина, відповівши тільки легким нахилом голови.

Її мовчанка була вимушеною, бо вона вже побачила в будуарі зайвого свідка — наймолодшого, найелегантнішого і найставнішого з усіх полковників французької армії. Напівцивільний костюм ще виразніше підкреслював його струнку постать. Молоде, квітуче обличчя, і само по собі досить примітне, здавалося ще гарнішим завдяки закрученим догори, чорним як воронове крило вусикам, акуратній борідці і дбайливо підфарбованим бакенбардам та чорному чубові, причесаному досить

недбало. Він грався хлистиком, і це підкреслювало невимушеність його поведінки, яка цілком відповідала і вдоволеному виразу обличчя, і вишуканості вбрання. Орденські стрічки в петлиці були закріплені абияк — здавалося, він більше пишався своєю елегантністю та вродою, ніж хоробрістю. Огюстина подивилась на герцогиню й очима показала на полковника. В її погляді було благання.

— Отже, до побачення, пане д'Еглемон. Зустрінемося в Булонському лісі.

Великосвітська сирена мовила ці слова невимушеним тоном, ніби все було домовлено то того, як увійшла Огюстина, але вона підкріпила їх погрозливим поглядом і, мабуть-таки, офіцер його заслужив — з таким щирим захватом милувався він красою скромної квітки, зовсім не схожої на горду герцогиню. Молодий чепурун мовчки вклонився, обкрутився на підборах і легкою ходою вийшов з будуара. Спостерігаючи за суперницею, що проводжала очима блискучого офіцера, Огюстина розпізнала в її погляді почуття, швидкоплинний вираз якого зрозумілий усім жінкам. З глибоким смутком подумала вона, що її візит ні до чого не призведе; лукава герцогиня, певне, надто любить оточувати себе поклонниками, і її серце, звичайно, не знає жалю.

— Пані, ви, мабуть, здивовані, що бачите мене тут, у вас,— сказала Огюстина голосом, що уривався від хвилювання.— Але розпач доводить до божевілля і все виправдовує. Я добре розумію, чому Теодор віддає перевагу вашому домові перед усяким іншим, розумію, чому ви маєте таку владу над ним. На жаль, мені досить глянути на себе, щоб знайти цьому більш ніж достатні причини. Але я обожнюю свого чоловіка, пані. Два роки страждань не стерли його образу в моєму серці, хоч його серце я і втратила. Я мало не божеволію з розпуки, й мені спала безумна думка розпочати боротьбу з вами. І ось я прийшла сюди і благаю, скажіть мені, в який спосіб могла б я здобути над вами тріумф. О пані,— вигукнула молода жінка, в палкому пориві схопивши герцогиню за руку, якої та не забрала, — я ніколи не молитиму так Бога за своє власне щастя, як за ваше, якщо ви допоможете мені повернути — я вже не кажу любові —

бодай дружбу де Соммерв'є! Я покладаю надію лише на вас! О, скажіть, як ви зуміли йому сподобатися і змусити його забути про перші дні нашого з ним...

Тут ридання підступили Огюстині до горла, і їй довелося замовкнути. Соромлячись своєї слабкості, вона затулила обличчя хусточкою і залилася слізьми.

— То ви справді така дитина, моя люба крихітко? — спитала герцогиня.

Зваблена новизною цієї сцени й мимохіть розчулена хвалою, яку висловила її принадам ця жінка, можливо, найдоброчесніша в усьому Парижі, вона забрала в Огюстини хусточку і сама стала витирати їй очі, ніжно й ласкаво нашіптуючи слова розради. Після хвилинної мовчанки світська кокетка, міцно стиснувши гарненькі ручки Огюстини своїми руками, що відзначалися і силою, і благородною красою, сказала їй голосом лагідним і співчутливим:

— Насамперед я раджу вам не плакати, бо сльози шкодять красі. Треба вміти терпіти горе, інакше ви захворієте, а кохання недовго живе на ложі скорботи. Хоча спершу смуток надає жінці певного чару й може подобатися, але кінець кінцем від нього загострюються риси і в'януть найпринадніші личка. Крім того, наші деспоти із самолюбства вимагають, щоб їхні рабині завжди були веселі.

— О пані, я не вмію убити в собі почуття. Хіба можна не терпіти смертної муки, коли бачиш обличчя коханого похмурим, згаслим, байдужим, тоді як раніше воно променилося любов'ю і щастям? Я нездатна приборкати своє серце.

— Тим гірше для вас, моя люба. Здається, я вже збагнула, звідки всі ваші прикрості. Насамперед затямте собі одну істину: якщо ваш чоловік і зраджує вас, то не я його спільниця. Правда, я хотіла, щоб він бував у

моєму салоні, але, признаюся, мною керувало самолюбство: бо він став знаменитий і ніде не з'являвся. Я вже надто полюбила вас, щоб засмучувати розповіддю про безумства, які він заради мене вчинив. Хоча про одне скажу, і, можливо, це допоможе вам повернути його й покарати за зухвальство якого він припускається, упадаючи коло мене. Кінець кінцем я через нього потраплю в незручне становище. Я надто добре знаю світ, моя люба, щоб поставити себе в залежність від скромності чоловіка видатного. Їм можна дозволяти залицятися до нас, але виходити за них заміж — помилка. Ми, жінки, можемо захоплюватися людьми геніальними, втішатися їхнім товариством, як утішаються, скажімо, виставкою, але жити з ними — нізащо! Фе! Це те саме, що роздивлятися машини, які стоять за лаштунками Опери, замість сидіти в ложі й милуватися блискучою ілюзією на сцені... Але з вами, сердешна дитино, лихо вже сталося, чи не так? Ну що ж, спробуємо дати вам зброю проти тирана.

— Ох, пані! Ще перед тим як я увійшла сюди й побачила вас, я звернула увагу на такі витончені хитрощі, про які й гадки не мала.

— От і гаразд, приходьте іноді до мене, й незабаром ви опануєте науку цих дрібничок, які, втім, мають велику вагу. Для йолопів зовнішнє оточення складає половину життя, і в цьому відношенні більшість обдарованих людей виявляються йолопами. Але я ладна битись об заклад, що ви ніколи ні в чому не відмовляли своєму Теодорові.

— Як можна, пані, відмовити в чомусь тому, кого любиш?

— Бідолашна дитино, та я ладна полюбити вас за одну вашу наївність. Знайте ж, що чим палкіше ми кохаємо, тим менше повинні ми показувати чоловікові силу свого почуття, а надто чоловікові закоханому. Жінку, яка надміру кохає, тиранять і навіть гірше — рано чи пізно кидають. Жінка, яка хоче владарювати, повинна...

— Та що ви, пані! Виходить, треба прикидатися, зважувати, лицемірити, постійно вдавати з себе не таку, як ти є? Та хіба так можна жити? Невже ви...

Огюстина затнулась, а герцогиня не втрималася від усмішки.

— Моя люба,— повчальним тоном промовила світська дама,— подружнє щастя в усі часи було ризикованою аферою, справою, що вимагає найпильнішої уваги. Якщо ви говоритимете про пристрасть, коли я говорю про шлюб, ми не зрозуміємо одна одну. Вислухайте ж мене,— провадила вона довірчим тоном.— Мені доводилося зустрічати видатних людей нашого часу. Ті з них, хто одружився, за рідкими винятками поєднали свою долю з жінками цілком нікчемними. І що ж? Ці жінки владарюють над ними, як над нами владарює імператор, і навіть якщо ті чоловіки не люблять своїх дружин, вони принаймні шанують їх. Мені подобається проникати в таємниці, а надто в ті, які стосуються нас, жінок, і я знаходила розвагу з розв'язанні цієї загадки. Так от, мій ангеле, ці жінки зуміли розгадати вдачу своїх чоловіків, не боячись, як ви, їхніх переваг, вони спритно помітили, яких саме якостей тим бракує, і хай навіть самі вони такими якостями не володіли, проте вдавали, ніби володіють, і так майстерно виставляли їх напоказ, що кінець кінцем домагалися свого. Крім того, знайте, що в душах людей, які видаються нам титанами розуму, завжди жевріє іскра безуму, і ми повинні вміти користатися з цього. Твердо постановивши владарювати над ними, ніколи не відхиляючись від цієї мети, підкоряючи їй усі свої вчинки, думки, кокетство, ми можемо приборкати ці дивовижно примхливі уми, які саме завдяки мінливості свого мислення дають нам змогу впливати на них.

— О небо! — злякано вигукнула молода жінка.— Так он воно яке, життя! Це битва...

— У якій завжди слід наступати,— сміючись, докінчила герцогиня.— Наша влада цілком залежить від нашого вміння домогтися її. Скажімо, ніколи не слід допускати, щоб чоловік почав зневажати тебе. Після такого падіння можна підвестися лише за допомогою огидного

лукавства. Ходімо,— додала герцогиня,— я покажу вам засіб, як посадити вашого чоловіка на ланцюг.

Герцогиня підвелася й, усміхаючись, повела свою молоду й недосвідчену в справі подружніх хитрощів ученицю крізь лабіринт свого невеличкого палацу. Вони підійшли до потайних сходів, що сполучалися з приймальними покоями. Повернувши секретний замок у дверях, герцогиня зупинилася і глянула на Огюстину з неповторним чарівним лукавством.

— Знайте, герцог де Карільяно мене обожнює, і все ж він не сміє увійти сюди без мого дозволу. А це людина, що звикла командувати тисячами солдатів. Він хоробро йде назустріч вогню батарей, а мене... мене він боїться.

Огюстина зітхнула. Вони увійшли до багатої картинної галереї, і там герцогиня підвела дружину художника до портрета, на якому Теодор зобразив панну Гійом. Побачивши його, Огюстина в розпачі вигукнула:

— Я знала, що портрета немає вдома, та хіба могла уявити собі...

— Моя дитино, я попросила цей портрет лише для того, щоб перевірити, на які дурощі здатен геніальний чоловік. Рано чи пізно я його повернула б вам, хоча й не сподівалася, що матиму приємність побачити оригінал поруч із копією. Поки ми закінчимо нашу бесіду, я звелю віднести портрет у ваш екіпаж. Якщо, озброївшись цим талісманом, ви не зумієте панувати над своїм чоловіком протягом ста років, то ви не жінка і заслужили те, що маєте.

Огюстина поцілувала герцогині руку, а та міцно обняла її й розцілувала з тим більшою ніжністю, що назавтра була готова забути про неї. Ця сцена могла б назавжди знищити цнотливу чистоту жінки менш доброчесної, ніж Огюстина, бо таємниці, відкриті герцогинею, могли однаковою мірою і стати рятівними, і штовхнути до згуби, але лукава

мораль вищого світського товариства так само мало приваблювала Огюстину, як і розважлива обмеженість Жозефа Леба та міщанська добропорядність пані Гійом. Скільки небезпек таїть у собі видима безвихідь, куди приводить нас найменший хибний крок! У ті хвилини Огюстина опинилася в становищі альпійського пастуха, захопленого зненацька гірською лавиною: якщо він завагається або обернеться на крики товаришів, то майже неминуче загине. В таких суворих випробуваннях серце або розривається, або стає, мов камінь.

Пані де Соммерв'є повернулася додому така схвильована, що годі описати. Розмова з герцогинею де Карільяно розбудила у її душі безліч суперечливих почуттів та думок. Як вівця з байки, Огюстина почувала себе хороброю, поки не було вовка, умовляла себе заспокоїтися і уявляла собі, як вона поводитиметься, як спробує вдатися до кокетства; вона навіть подумки промовляла до чоловіка, знаходячи за його відсутності дар справжнього красномовства, притаманний усім жінкам; та тільки-но їй уявлявся твердий і ясний погляд Теодора, як вона починала тремтіти від страху. Коли вона спитала, чи вдома пан, її голос урвався. Довідавшись, що він сьогодні вдома не обідатиме, Огюстина пережила незбагненну радість. Наче для засудженого до смертної кари злочинця, що подає касаційну скаргу, відстрочка, хай якою вона була короткою, здалася їй цілим життям. Вона поставила портрет у своїй кімнаті й чекала чоловіка, терплячи всі муки надії. Вона надто добре знала, що ця спроба має визначити усе її майбутнє, і здригалася від найменшого шереху, навіть від цокання маятника, який наче побільшував її страх, відмірюючи йому термін. Чого вона тільки не вигадувала, аби вбити час! їй спало на думку вдягтися так, щоб стати в усьому схожою на колишню Огюстину, зображену на портреті. Потім, знаючи неспокійну вдачу чоловіка, вона звеліла освітити свою кімнату якомога яскравіше, переконана, що, повернувшись, Теодор з цікавості неодмінно загляне до неї. Пробило північ, коли на крик кучера ворота відчинились, і колеса Теодорового екіпажа застукотіли по плитах зануреного в тишу подвір'я.

— Що означає ця ілюмінація? — весело спитав художник, заходячи в кімнату дружини.

Огюстина вмить скористалася з такої сприятливої нагоди: вона кинулася чоловікові на шию й показала йому на портрет. Художник застиг на місці, наче закам'янів, і його очі то втуплювалися в Огюстину, то перебігали на полотно, яке викривало його зраду. Перелякана дружина, напівмертва від страху, пильно вдивлялася у грізне обличчя чоловіка і бачила, як його вираз змінюється, як різкі зморшки набігають, на його чоло, наче хмари. А потім їй здалося, що кров стигне в її жилах, коли він втупив у неї палахкотючий погляд і глухим голосом став допитувати її:

— Де ти взяла цю картину?

— Герцогиня де Карільяно повернула мені її.

— Ви просили її про це?

— Я й не знала, що вона в неї.

Ніжність, чарівлива мелодійність голосу цього ангела розчулили б і людожера, але не художника, чиїй гордині було завдано жорстокого удару.

— Це схоже на неї! — вигукнув Теодор де Соммерв'є громовим голосом.— Я помщуся,— сказав він, ходячи по кімнаті сягнистими кроками.— Вона помре з сорому. Я намалюю її! Так, я намалюю її в образі Мессаліни12, що опівночі виходить з палацу Клавдія!

— Теодоре! — прошепотів тремтячий голос.

— Я її вб'ю.

— Мій друже!

— Вона закохалася в того нікчемного кавалерійського полковника, бо він, бачте, елегантно сидить на коні!..

— Теодоре!

— Дайте мені спокій! — сказав митець дружині голосом, що був схожий на звірячий рик.

Було б недостойно описувати всю цю сцену, наприкінці якої художник, очманівши від люті, вдався до слів і вчинків, що їх жінка, не така юна, як Огюстина, пояснила б нападом божевілля.

Назавтра о восьмій ранку приїхала пані Гійом і застала дочку бліду, непричесану, з червоними очима. В руці вона тримала носовичок, намоклий від сліз, і дивилася на підлогу, де були розкидані клапті подертого полотна та уламки великої позолоченої рами, потрощеної на друзки. Огюстина, яка від горя майже втратила здатність відчувати, показала на ці уламки жестом, сповненим безнадії.

— Подумаєш, яка велика втрата! — вигукнула стара хазяйка Дому з котом, який грає в м'яча.— Портрет був схожий на тебе, це правда. Але я знаю одного маляра, що робить на бульварі не гірші портрети за півсотні екю.

— Ох мамо!

— Бідолашна дитино, ти маєш слушність,— сказала пані Гійом, неправильно витлумачивши погляд, який кинула на неї дочка.— Авжеж, доню, ніхто ніколи не любитиме тебе так ніжно, як рідна мати. Моя крихітко, я здогадуюся про все. Ходи до мене, розкажи про своє горе, і я втішу тебе. Чи ж не говорила я тобі, що цей чоловік божевільний? Твоя покоївка такого мені нарозказувала! Та він же — справжнє страховище!

Огюстина притулила пальця до побілілих уст, ніби просячи матір замовкнути бодай на хвилину. За пережиту жахливу ніч нещастя пробудило в ній смиренну терплячість, притаманну лише матерям і люблячим жінкам, терплячість, що переважає людські сили і, можливо, свідчить про існування в жіночому серці струн, у яких Бог відмовив чоловікові.

Напис, викарбуваний на одному з надгробків кладовища на Монмартрі, повідомляє, що пані де Соммерв'є померла в двадцять сім років. З простих слів цієї епітафії один з друзів сором'язливої молодої жінки розгадав останню сцену її драми. Щороку 2 листопада — в поминальний день — він проходить повз цей недавній пам'ятник і незмінно себе запитує: чи не надто слабкі для могутніх обіймів генія такі жінки, як Огюстина?

Скромні та невибагливі квіти, що розкривають свої пелюстки в долинах, мабуть, завжди гинуть, каже він собі, якщо їх пересадити ближче до неба, туди, де нарождуються грози й де сонячні промені не гріють, а спалюють.

Мафліє, жовтень 1829 р.

Переклав Віктор Шовкун

==========

Примітки склав Дмитро Наливайко

ДІМ З КОТОМ, ЯКИЙ ГРАЄ В М'ЯЧА

Повість була написана восени 1829 р., під назвою "Слава і нещастя" опублікована наступного року в збірці "Сцени приватного життя". Нову назву "Дім з котом, який грає в м'яча" повість дістала в першому виданні "Людської комедії" на початку 40-х рр. Належить повість до групи творів

письменника на соціально-побутові теми, написаних на рубежі 30-х рр. і об'єднаних в двотомну збірку "Сцени приватного життя", якою, власне, був покладений початок "Етюдам про звичаї", найширшій і найвагомішій частині "Людської комедії". Ці твори, в тому числі й названа повість,— важлива віха на шляху становлення реалізму Бальзака. Найцікавіші сторінки повісті — зображення купецької родини Гійомів, її повсякденного життя, предметного антуражу, усталеного побуту й традиційних звичаїв. Тут дається взнаки захоплення автора живописом голландської школи, який відповідав його реалістичним пошукам. Подібно до героя повісті художника Соммерв'є, він теж прагне "зображати натуру", його теж ваблять полотна, наповнені "звичайним життям". Цілком у дусі й стилі голландської школи намальована картина героя повісті, в якій зображена сцена родинного життя Гійомів, а в центр поставлена його кохана Огюстина. Загалом цей образ скромної, зосередженої в собі дівчини витримано в стилі голландської школи. Повість цікава й тим, що в ній, вперше у Бальзака, з'являється тема мистецтва й митця, яка займе помітне місце в "Людській комедії". Проте тут вона ще не здобула реалістичної розробки, натомість маємо мелодраматичну інтерпретацію романтичного мотиву несумісності генія-митця й "звичайного життя" та "звичайної людини", якою є Огюстина при всій її "голландській чарівності".

Повість "Дім з котом, який грає в м'яча" є чи не єдиним твором Бальзака на соціально-побутову тему, дія якого віднесена до періоду Імперії. В своїх пізніших творах Бальзак теж дбав про пов'язання повісті з цілим "Людської комедії". Це особливо стосується роману "Сезар Біротто", дія якого теж розгортаєтья в купецькому середовищі столиці. Серед персонажів цього роману з'являється Жозеф Леба, який одружився зі старшою дочкою Гійома й успадкував його справу. Більше того, для Сезара торговий дім Леба — взірець, мрія його життя. Про Гійома й Леба йдеться також у повісті "П'єретта". Теодор де Соммерв'є згадується в романах "Чиновники" й "Модеста Міньйон", а герой оповідання "П'єр Грассу" за його полотнами вивчає "частину мистецтва, що зветься композицією".

1. Каракалла — римський імператор з 212 по 217 р.

Давід Жак Луї (1748—1825) — видатний французький художник, представник неокласицизму в живописі кінця XVIII й початку XIX ст.

2. Гумбольдт Александр (1769—1859) — німецький природознавець, географ і мандрівник. Вивчав природу багатьох регіонів, у тому числі Центральної і Південної Америки.

3. ...учні Меркурія,— Бог Меркурій у давніх римлян вважався покровителем торгівлі.

4.Режим "максимуму" — система контролювання цін і заробітної плати, введена у Франції під час якобінської диктатури (1793—1794).

5. "Іпполіт, граф Дуглас" — любовний роман, написаний графинею д'Оне (пом. 1705). "Граф де Коммінг" — драма другорядного французького драматурга й романіста Франсуа Бакюлара д'Арно (1718-1805).

6. Наполеондор — французька золота монета, що карбувалася в часи Першої імперії.

7. Фіваїда — регіон давньоєгипетського міста Фіви, релігійного й культурного центру.

8. Вар'єте — театр естрадних програм, відкритий у Парижі наприкінці XVIII ст.

9. Верне Клод Жозеф (1714—1789) — французький художник-мариніст.

Лекен — псевдонім французького трагічного актора Анрі Луї Кена (1728-1778).

Новер Жан Жорж (1727—1810). — французький балетмейстер, автор ряду балетів.

10. "Геній християнства" — твір Франсуа Рене де Шатобріана, виданий 1802 р.

11. Маренго — селище в Північній Італії, біля якого у 1800 р. Наполеон розгромив австрійські війська.

12. Мессаліна — дружина римського імператора Клавдія (41—54 рр.); відзначалася такою розбещеністю, що її ім'я стало прозивним.